

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE ÂLEM KAVRAMI

(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET SOYSALDI

HAZIRLAYAN
NAHİDE KARAGÖZ

ELAZIĞ - 2009

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE ÂLEM KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Bu tez .../01/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oy çokluğu
ile kabul edilmiştir.**

Danışman

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

ÜYE

Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN

ÜYE

Doç. Dr. Âdem TUTAR

Tasdik Olunur

...../01/2009

**Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../2006
tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.**

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

II
ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN-I KERİM'DE ÂLEM KAVRAMI

Nahide KARAGÖZ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

2009, VII+49

Bütün varlık sahalarını içine alan âlem kavramı Kur'an-ı Kerim'de de geçmekle birlikte sahip olduğu anlam alanı çok belirgin değildir. Bu çalışmamızda âlem kelimesinin Kur'an'da kullanıldığı çeşitli anlam alanlarını tespit etmeye çalıştık. Araştırmamız giriş, iki bölümden meydana gelmektedir. Girişte âlem kavramının genel kullanımına değinip konunun önemine dikkat çektik. Birinci bölümde kavramın semantik analizini yapıp Kur'an ayetlerinde kullanıldığı anlamları ilgili ayetler eşliğinde inceledik ve ayetler hakkında müfessirlerin görüşlerine yer verdik. İkinci bölümde ise, diğer ilim dallarındaki kullanımına değindik. Neticede şu sonuca ulaştık: Kur'an-ı Kerim'de âlem kelimesi bizim bildiğimiz ve kullandığımız anlamda kâinat, evren, dünya gibi anlamlarda kullanılmaktan ziyade daha özel ve farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'an-ı Kerim, İnsanlar, Bütün yaratılmışlar, Evren, Mü'minler, Cinler, Yabancılar, Yahudi ve Hristiyanlar

III

ABSTRACT

Master Thesis

The Concept of Universe in the Holy Quran

Nahide KARAGÖZ

The University of Firat

Social Sciences Institute

The Department of Basic Islamic Sciences

Commentary (Tafseer) Branch

2009, VII+49

Even the concept of universe which encompasses all of the substance areas takes place in the Quran, the meaning area of this concept in the Quran is not very clear. In this study it is aimed to ascertain the meaning areas of the concept of the universe in the Quran. This survey consists Introductory and two chapters including. In Introductory chapter we mentioned the general use of the concept of universe, and drew attention to importance of the subject. In the first chapter, the semantical analysis of the concept and we analysed the meanings of the concept as accompanied by the Verses of the Quran in which this concept take place; and we mentioned contentions of annotators related to the mentioned Verses. In the second chapter, use of this concept in other sciences take place. Consequently, we came to such a conclusion that the concept of universe has special and different meanings in the Holy Quran far from the known meanings of universe, world, cosmos, etc.

Key Words: God, the Holy Quran, Human Beings, Whole of the Created, cosmos, faithfals, goblins, foreigners, the Jewish and the Christian

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Metodu ve Araştırmayla İlgili Temel Bilgiler	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLEM KAVRAMININ SEMANTİĞİ

1. Âlem Kavramı.....	4
1. a) Lügat Anlamı	4
1. b) İstilah Anlamı	5
2. Kur'an-ı Kerim'de Âlem Kavramı	5
2.a) Kur'an -ı Kerim'de Âlem Kavramı	5
2.b) Âlem Kelimesinin Kullanıldığı Anlamlara Göre Tasnifi	6
2.c) Âlem Kelimesinin Geçtiği Ayetlerdeki Anlamlara Göre Tefsiri	7
2.c.1) İnsanlar ve Cinler	7
2.c.2) Bütün Yaratılmışlar	11
2.c.3) Mü'minler	13
2.c.4) Yahudi ve Hristiyanlar	14
2.c.5) Zamanın İnsanları	15
2.c.6) Yabancılar, Misafirler	18
2.c.7) Hz. Nuh (a.s.)'tan Sonra Yaşamış Mü'minler	19
2.c.8) İnsanlar.....	20
3. Kur'an-ı Kerim'de Âlem Kelimesinin Anlam Alanına Giren Kelimeler	22
3. a) Semavat ve'l-Arz	22
3. b) Melekût	24
3. c) Felek.....	26

3. d) Arş.....	27
3. e) Kürsi.....	28
4. Kur'an-ı Kerim'e Göre Âlemin Yaratılışı	29

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER İLİM DALLARINDA ÂLEM KAVRAMI

1. Hadis İlminde Âlem Kavramı.....	32
1. a) Hadislerde Âlem	32
1. b) Âlemin Sayısı ile İlgili Sahabe Sözleri	35
2. Kelam İlminde Âlem Kavramı	37
3. Tasavvuf İlminde Âlem Kavramı	38
4. Felsefe İlminde Âlem Kavramı.....	40
SONUÇ	43
BİBLİYOGRAFYA	45
ÖZGEÇMİŞ	49

VI

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
ansk.	: Ansiklopedisi
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, İbn
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İht.	: İhtisar
Kütüp.	: Kütüphanesi
Mad.	: Maddesi
Neş.	: Neşriyat
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Terc.	: Tercüme Eden
Tahk.	: Tahkik eden
Trsz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

VII ÖNSÖZ

İlahi vahyin son ürünü olan Kur'an-ı Kerim nazil olduğu günden bugüne kadar yoğun bir anlama çabasıyla karşı karşıya kalmıştır. Yazılan bunca eser onun mucizevî bir kelimeler olduğunu en güzel kanıtıdır. Asrımızda da bu anlama çabası farklı metotlarla devam etmektedir. Kur'ani kavramların ele alınıp incelendiği günümüzde biz de bu kavramlardan birini araştırmamıza konu olarak seçtik.

“Kur'an-ı Kerim’de Âlem Kavramı” adlı bu çalışmamızda âlem kelimesinin Kur'an ayetlerinde kullanıldığı anlamları tespit etmeye çalışacağız. Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Girişte konunun önemine değinip araştırmada kullanılacak metot hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde, semantik analizle âlem kelimesinin lügat ve ıstılah anlamları verilip vücut ve nezair kitaplarından yararlanılarak kavramın Kur'an ayetlerinde kullanıldığı anlamlar tespit edilip âlem kavramının kullanıldığı anlamlar örnek ayetler üzerinden değerlendirilip çeşitli tefsirlerden yararlanmak suretiyle açıklanmıştır. Ayrıca kavramın anlam alanına giren diğer Kur'anî kavramlar da ele alınıp incelenmiş ve ayetler ışığında âlemin yaratılışına da değinilmiştir.

İkinci bölümde ise, âlem kavramının Hadis, Kelam, Tasavvuf ve Felsefe ilimlerindeki kullanımları değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü müsamahayı gösteren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI beye ve bana yardımlarıyla destek olan aileme ve dostlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Nahide KARAGÖZ

Elazığ – 2009

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Canlı ve cansız birçok varlığın hayatını devam ettirdiği âlem, Rahman olan Allah'ın rahmet tecellilerinin yansıdığı bir ayna hükmündedir. Bu büyük aynaya ibret nazarıyla bakmasını bilen insanoğlunun gördükleri karşısında Yüce Yaratıcıya hayran kalmaması düşünülemez.

Âlem dediğimiz topyekûn yaratılış sahası Yüce Allah'ın bildiği, sayısız ve sınırsız bütün âlemleri bünyesinde barındırır. Zerreler âleminden, yıldızlar âlemine kadar her âlem, ruhlar âlemi, misal âlemi, berzah âlemi, bitkiler, hayvanlar, sesler, renkler hepsi ayrı bir âlemdir. Gökyüzündeki binlerce yıldızdan her biri birer âlemdir. Astronomi bilginlerinin tahminlerine göre âlemde yüz milyar galaksi vardır. Samanyolu galaksisi ise bunlardan sadece biridir. Dünyamızın da içinde bulunduğu bu galakside ise, iki yüz milyar yıldız olduğu tahmin ediliyor. Dünyamızı aydınlatan güneş de bu milyarlarca yıldızdan bir tanesidir.¹

Nitekim Allah Teala bütün bu yaratılanların boşuna yaratılmadığını bize bildirmektedir:

*“Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncular olarak (abes olarak, boşu boşuna) yaratmadık. Biz bunları hakkın ikamesine sebep olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmadık. Fakat onların çoğu bilmezler.”*²

Aynı düzen ve intizam insanın fizyolojik yapısı incelendiğinde de kendini göstermektedir. İnsan, organların bir araya gelmesiyle oluşan organ sistemlerinden müteşekkildir. Dolaşım, sindirim ve sinir sistemi gibi. Organlar ise, dokuların bir araya gelmesinden oluşur. Kalp, beyin, böbrek gibi. Dokular hücrelerin birleşiminden, hücreler de enzimlerden oluşur. Enzimler ise aminoasitlerin birleşiminden ortaya çıkan proteinlerden meydana gelir. Aminoasitler moleküllerden, moleküller ise atomlardan oluşur. Bu oluşum en sabit mikroorganizmadan en karmaşık makro organizmalara kadar hepsinde ortak olan bir birleşimdir.³

İnsanoğlunun bu karmaşık, karmaşık olduğu kadar da düzenli yapısı birçok bilim dalının konusu olmuştur. İnsanın fizyolojik yapısını inceleyen bilim dalları yanında onun psikolojisi, ruhun mahiyeti ve daha keşfedilememiş yönleri üzerinde

¹ Aydıöz, Davut, *Kısa Surelerin Tefsiri*, Işık Akademi yay., İstanbul, 2007, 12.baskı, s.15.

² Duhan, 44/38–39.

³ Tuna, Taşkın, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi yay., İstanbul, 2005, 8. Baskı, s.330.

alışan bilim dalları da mevcuttur. Nitekim Allah Teala da Kur'an-ı Kerim'de bu gerçeklere dikkatleri çekmektedir:

*“Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”*⁴

Bu noktada aklımıza Hz. Ali'ye nispet edilen řu söz gelmektedir:

*“Sen kendini ufak tefek bir şey mi sanıyorsun? Sende en büyük âlem dürülmüştür.”*⁵ Bu nedenle olmalı ki, insana küçük âlem, dünyaya da büyük insan denilmiştir.

Bütün bunlar, yeryüzünde bilebildiğimiz en küçük varlıktan uzay boşluğunda yüzüp giden koca koca gezegenlere kadar her şey düzen ve intizam dâhilinde varlıklarıyla Yüce bir Yaratıcının varlığına delil olmakta ve ayrıca Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın azamet ve sonsuzluğunu bize göstermektedir. Yani, zerreden küreye her şeyi içinde barındıran topyekûn yaratılış sahası dediğimiz âlemi tarif etmek ve sınırlarını kavramak oldukça zordur. Bu, insan idrakinin fevkinde, onu aşan bir durumdur.

2. Araştırmanın Amacı

Bu kadar geniş bir anlam ağına sahip olan âlem kavramı Kur'an-ı Kerim'de özellikle onun cüzleri diyebileceğimiz güneş, ay, yıldızlar, gökyüzü, yeryüzü, denizler, bitkiler, hayvanlar vs. canlı ve cansız varlıklara dikkat çekilerek bahis konusu yapılmıştır. Kur'an ayetleri incelendiğinde özel olarak âlem kavramıyla kastedilen mananın belirgin olmadığı da görülür.

Biz bu çalışmamızda âlem kavramının Kur'an-ı Kerim'de kullanıldığı anlam alanlarını yine ilgili ayetlerden yararlanmak suretiyle tespit etmeye çalışacağız. Bu araştırmadaki amacımız Kur'anî kavramlardan biri olan âlem kavramının ayetlerde hangi farklı anlamlarda kullanıldığını ortaya koymak olacaktır.

3. Araştırmanın Metodu ve Araştırmayla İlgili Temel Bilgiler

Araştırmamızın birinci bölümünde âlem kavramını semantik metotla lügat ve ıstılah yönünden incelemeye gayret ettik. Daha sonra kavramın Kur'an-ı Kerim'de hangi anlamlarda kullanıldığını vücut ve nezair kitaplarından yararlanarak belirledik.

⁴ Zariyat,51/ 21–22

⁵ İzmirli, İsmail Hakkı; Miras, Kamil; Doğrul, Ömer Rıza; Edip, Eşref; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, Asar-ı İlmiye kütüp. Neş., İstanbul, 1941, s. 265.

Ortaya çıkan sekiz anlam alanına dair ayet veya ayet gruplarını tek tek ele alıp çeşitli tefsir kaynaklarından faydalanmak suretiyle değerlendirmeye çalıştık. Bu çalışmayı yaparken konulu tefsir metodundan da yararlandık.

Kur'an-ı Kerim'de âlem kavramının kullanıldığı anlamları inceledikten sonra kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramın anlam alanına giren, onunla ilintili olan bazı kavramlar tespit edip inceledik.

İkinci bölümde ise âlem kavramının diğer ilim dallarında nasıl kullanıldığını ve ne gibi anlamlar yüklendiğini tespit etmek için Hadis, Kelam, Tasavvuf, Felsefe gibi ilimlerdeki kullanımlarına da yer verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLEM KAVRAMININ SEMANTİĞİ

1. Âlem Kavramı

1. a) Lügat Anlamı

Âlem kelimesi, Arapça bir isim olup “alamet ve nişan koymak” manasındaki **alm** veya “bilmek” anlamındaki **ilm** kökünden türetildiği yönünde iki farklı görüş mevcuttur.⁶ Allah’ın dışındaki her şey⁷, Yaratıcının mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan⁸, yapana delalet eden alet⁹, yaradılış sınıfları¹⁰, felek¹¹ gibi anlamlara gelen âlem kelimesinin insanlar, cinler ve melekler gibi akıl sahibi varlıkları ifade etmek için *âlemin*, diğer varlıkları belirtmek için *avalim* şeklinde çoğulu kullanılır. Cem’i müzekker-i salim şekliyle canlı cansız bütün varlıkları ifade etmesi de mümkündür.¹² Aslında âlem kelimesi de çokluk ifade eder ve aynı kökten gelme tekil bir biçimi mevcut değildir. En’am ve rehhd kelimeleri gibi.¹³

Dilimizde ise, kâinatı, dünyayı, Güneş ile ona tabi olan diğer gezegenlerin oluşturduğu daireyi, insanları, mahlûkatı, canlıları sınıflandırmadaki ilk basamağı vb. ifade etmek için âlem ismi kullanılır.¹⁴

⁶ Bkz., İsfahanî, el-Huseyn b. Muhammed Maruf b. Ragıb, *el-Müfredatü fi Garibi’l-Kur’an*, Mektebetü’l-İnculî’l-Mısriyye, 1970, s.515; İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l-Arabi’l-Muhit fi’l-Luğa*, Daru’s-Sadîr, Beyrut, trs., XII, 420-421; el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacu’l-Luğati ve Sihahu’l-Arabiye*, Daru’l-ilm lil Melayin, 3.baskı, Beyrut, 1984, V, 1991; Zebidî, Muhibbuddin Ebu’l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tacu’l-Arus min Cevahiru’l-Kamus*, Matbaatu’l-Hayriyye, Mısır, h.1306, VIII, 407; Zekzuki, Muhammed Hamid, *Mevsuatu’l-İslamiyyetu’l-Amme*, Kahire, 2001, s.941; Tehanevi, Abduddaif Muhammed Ali b. Şeyh Ali b. Kadi, *Kaşif Istilahatu’l-Funun*, Daru’s-Sadîr, Beyrut, trs., III, 1053 vd.

⁷ Zekzuki, a.g.e., a.y.; Tehanevi, a.g.e., a.y.

⁸ Zebidî, a.g.e., a.y.; Cevheri, a.g.e., a.y.

⁹ İsfahanî, a.g.e., a.y.; Zebidî, a.g.e., a.y.; Tehanevi, a.g.e., a.y.

¹⁰ İbn Manzur, a.g.e., a.y.

¹¹ İsfahanî, a.g.e., a.y.; Zebidî, a.g.e., a.y.; İbn Manzur, a.g.e., a.y.

¹² İsfahanî, a.g.e., a.y.; İbn Manzur, a.g.e., a.y.

¹³ Sabunî, Muhammed Ali, *Tefsiru Âyâtî’l-Ahkâm mine’l-Kur’an*, Daru’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut, 2004, I, 17.

¹⁴ Bkz. Hayber, Abdulkadir, *Yeni Türkçe Lugat*, TDK yay., Ankara, 2004 s. 20.; Sami, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, Dersaadet İkdâm matbaası, trs. II, 59; *Türkçe Sözlük*, TDK yay., 8. baskı, Ankara, 1988, I, 78; Doğan, D.Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara, 2001, s.44-45.

1. b) İstilah Anlamı

Âlem kelimesinin bir tek ıstılahe kullanımı söz konusu değildir. Her bir ilim dalında farklı şekilde telakki edildiği için her ilim dalının ayrı bir âlem tanımı mevcuttur. Bu nedenle âlem kelimesinin ıstılahe kullanımına ikinci bölümde değineceğiz.

2. Kur'an-ı Kerim'de Âlem Kavramı

2.a) Kur'an-ı Kerim'de Âlem Kavramı

Âlem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de *âlemin* şeklinde çoğul olarak yetmiş üç defa geçmektedir.¹⁵ Tekil isim olarak kullanıldığı bir ayet mevcut değildir. Bu kullanımların kırk ikisinde “*rabbu'l-âlemin*” terkibi kullanılmıştır.¹⁶

Kur'an-ı Kerim'deki çok anlamlı kelimelerin anlam alanlarını belirlemede çok büyük faydaları olan Vücut ve Nezair kitaplarına baktığımızda âlem kavramıyla ilgili çeşitli anlam alanlarından bahsedildiğini görmekteyiz.

Hicri II. Asırda, bu alanda yapılan ilk çalışmanın sahibi Mukatil b. Süleyman¹⁷ âlem kavramıyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de beş anlam alanı belirlemiştir.¹⁸ Kendisinden birkaç asır sonra yaşamış olan ve bu alandaki en kapsamlı eserin sahibi sayılan Damiğani¹⁹ de Mukatil b. Süleyman'ın yapmış olduğu gruplamayı aynen eserine almıştır.²⁰ Buna göre âlem kelimesinin beş vechi şu şekildedir:

1. İnsanlar ve cinler
2. Çağın insan toplulukları
3. Hz. Âdem (a.s.)'den kıyamete kadar yaşamış ve yaşayacak olanlar
4. Hz. Nuh (a.s.)'dan sonrakiler
5. Ehli Kitap

¹⁵ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *Mucemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Marife, 4.baskı, Beyrut, 2003, s. 666–667.

¹⁶ Abdalbaki, a.g.e., a.y.

¹⁷ Güven, Şahin, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yay., İstanbul, 2005, s. 191.

¹⁸ Mukatil b. Süleyman, *El-Vücut ve'n-Nezair*, (haz. Ali Özek), İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 100–101.

¹⁹ Güven, a.g.e., s. 200.

²⁰ Damiğani, Ebu Abdillah el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Vücut ve'n-Nezair li elfazi Kitabillahi'l-Aziz*, Kahire, 1995, II, 72–73.

Bu konuda eserine başvurduğumuz bir diğer isim olan İbn Cevzi ise, âlem kelimesi ile ilgili altı vecihten söz eder:

1. Ruh sahibi her şey
2. Mü'minler
3. Çağın insan toplulukları
4. Misafirler (yabancılar)
5. Hz. Âdem (a.s.)'in bütün evlatları
6. Hz. Âdem (a.s.)'in bir kısım evlatları²¹

Yapılan gruplamalardan en kapsamlısı ise Neysaburi'ye aittir. Ona göre âlem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yedi anlamda kullanılmıştır:

1. İnsanlar ve cinler
2. Çağın insan toplulukları
3. Mü'minler
4. Yahudi ve Hristiyanlar
5. Yabancılar
6. Bütün yaratılmışlar
7. Hz. Nuh (a.s.)'dan sonraki mü'minler²²

Biz de Neysaburi'ye ait olan bu gruplama çerçevesinde çalışmamıza yön vereceğiz. Fakat ayetleri incelerken bu yedi grup anlam dışında âlem lafzının sadece insanlar anlamında kullanıldığını ayetlere de rastladık. Bu doğrultuda çalışmamıza bu başlığı eklemeyi uygun bulduk.

2.b) Âlem Kelimesinin Kullanıldığı Anlamlara Göre Tasnifi

Anlam bakımından incelediğimizde âlem kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de sekiz anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Bir grup ayette, insanlar ve cinler kastedilirken bazı ayetlerde bütün yaratılmışlar kastedilmektedir. Bazı ayetler yalnızca mü'minlere hitap ederken bazıları ise Yahudi ve Hristiyanlara yani ehli kitaba hitap etmektedir.

²¹ İbn Cevzi, Cemaleddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman, *Nüzhetu'l-Â'yuni'n-Nevazir fi İlmi'l-Vücuha ve'n-Nezair*, tah. Muhammed Abdulkerim Kazım er-Razî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, s.444–446.

²² Neysaburi, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed Hayri, *Vucuhu'l-Kur'an*, (tah. Necef Arşi), Mecmau'l-Buhusi'l-İslamiyye, H. 1422, s. 394–395.

Bazı ayetlerde belirli bir çağda yaşamış insanlar kastedilirken bir kısım ayette ise yabancılar, misafirler, el âlem vb. anlamlar kastedilmiştir. Bir grup ayette ise âlem kelimesi ile Hz. Nuh (a.s.)’tan sonra yaşamış mü’minler kastedilmiştir.²³ Bazı ayetlerde ise âlem lafzıyla sadece insanlar kastedilmiştir.

2.c) Âlem Kelimesinin Geçtiği Ayetlerdeki Anlamlara Göre Tefsiri

Bu başlık altında yukarıda zikrettiğimiz gruplandırma çerçevesinde her gruba ait bir veya birkaç ayeti inceleyip bu ayet veya ayetler hakkında yapılan tefsirleri nakletmeye çalışacağız.

2.c.1) İnsanlar ve Cinler

Vücut ve nezair âlimlerine göre *âlemin* kelimesinin “insanlar ve cinler” anlamında kullanıldığı ayetlerin başında Fatiha Suresi’nin birinci ayeti gelir.

İlk dönem müfessirlerinden İbn Abbas, Mukatil b. Süleyman, Mücahid, Said b. Cübeyr, İbn Cüreyc gibi büyük âlimler Fatiha Suresi 1. ayette geçen “*Rabbu’l-âlemin*” terkindeki *âlemin* lafzını ‘İnsanlar ve cinler’ olarak tefsir etmişlerdir.²⁴

İbn Abbas bu konuda şu ayeti delil gösterir:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا

“Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkanı indiren Allah’ın şanı yücedir.”²⁵

Bu ayete göre Peygamber Efendimizin uyarıcılığı insanlar ve cinleredir.²⁶ Zariyat Suresi’nin 56. ayetinde Allah Teala’ya kullukla sorumlu oldukları bildirilen iki varlık olmaları hasebiyle de bu yorum yapılmış olabilir.

Fatiha Suresinin bu ayetiyle ilgili yapılan diğer tefsirler ise şöyledir:

²³ Neysaburi, a.g.e., s. 394-395.

²⁴ Abdullah b. Abbas, *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, (tah. Ebu Tahir Muhammed b. Yakub Firuzâbâdi), trs. s.8; Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (tah. Abdullah Mahmut Şehati), Mısır, 1963, I, 36; İbn Kesir, Ebu Fidai İsmail, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Daru’l-Endelus, Beyrut, 1966 , I, 43; Suyutî, Abdurrahman b. Kemal Celaluddin, *Tefsiru Durru’l-Mensur fi’l-Tefsiri’l-Me’sur*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1983., I, 33-34; Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endelusi, *Camiu’l-Ahkami’l-Kur’an*, Daru’l-İhya, Beyrut, 1985, I, 138; Taberî, Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu’l-Beyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, Daru’l-Marife, Beyrut, 1986, I, 48-49.

²⁵ Furkan, 25/1.

²⁶ Kurtubî, a.g.e., I, 138.

Ebu Ubeyde ve Ferra'ya göre âleminden kasıt akledenlerdir ki, bunlar da insanlar, cinler, şeytanlar ve meleklerdir.²⁷ Hayvanlar akıl sahibi olmadıkları için bu grupta yer almazlar. Çünkü bu şekilde çoğul (*el-âlemin* ve *el-âlemin*) sadece akıl sahipleri için kullanılır.²⁸

Bu ayet hakkında müfessirlerin büyük çoğunluğunun görüşü ise *âlemin*'den kastın Allah dışındaki bütün yaratılmışlar olduğu yönündedir.²⁹ İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin birçoğunda da bu yorum mevcuttur.³⁰

Zeyd b. Eslem ise, 'âlemin'i kendisine rızık verilenler ve ruh sahibi varlıkların tümü³¹ diye, Ebi Ka'b ise bunu melekler olarak tefsir etmiştir.³²

Bu ayet hakkında ağır basan ilk iki görüş âlem kelimesinin müştak olduğu kök anlamlara bağlı olarak farklılık arz ediyor. Birinci görüşü savunanlar âlem kelimesinin İlm kökünden türediğini kabul ettiklerinden *âlemin*'i akleden varlıklar olarak tefsir etmişlerdir. İkinci görüşü savunanlar ise âlem kelimesinin alâmet kökünden türediğini, dolayısıyla her yaratılanın yaratıcısına delalet ettiğini ifade ile *âlemin*'i bütün yaratılmışlar olarak tefsir etmişlerdir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise, ilgili ayeti tefsir ederken bu iki görüşü uzlaştıran bir yorum ortaya koymuştur. Ona göre ayette *avalim* yerine *âlemin* şeklinde cemi salim kullanılması akıl sahiplerinin tağlip edilip bütün yaratılmışların kastedildiğine işaret eder. Bu anlam ayetin sibakından da ortaya çıkmaktadır. Nitekim aynı suredeki **إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ** (*Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Senden yardım*

²⁷ Kurtubî, a.g.e., I, a.y.; İbn Kesir, a.g.e., I, 43; Sabunî, Muhammed Ali, *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkam mine'l-Kur'an*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 2004, 1. baskı, I, 19; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, I, 71; Yıldırım, Suat, *Fatiha ve En'am Sureleri Tefsiri*, Işık yay., İzmir, 1993, s.34.

²⁸ Kurtubî, a.g.e., I, a.y.

²⁹ Taberî, a.g.e., I, 49; Kurtubî, a.g.e., I, 138; İmam Kuşeyrî, *Letaifu'l-İşârât*, (Tah. İbrahim Beyunî), Mısır, 1981, I, 46; Kâşânî, Muhammed b. Murtaza, *Tefsiru'l- Muin*, (Tah. Hüseyin Derkâhî), Matbaatu Behmin, trs., I, 19; el-Mahallî, Celaluddin Muhammed b. Ahmet, Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim li'l-İmameyni'l-Celaleyn*, Çağrı yay., İstanbul, trs., s.300; Razî, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-gayb*, terc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ yay., Ankara, 1988, 1. baskı, I, 256-257; Kuşeyri, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, *Zadu'l-Me'sir fi İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'l-İslamiyye, 4. baskı, Beyrut, 1987, I, 12; Ateş, a.g.e., I, 71; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ yay., Ankara, 1995, I, 79; Yıldırım, a.g.e., 34; Gazali, Muhammed, *Kur'an'ın Konulu Tefsiri*, Terc. Şahin Güven, Ekrem Demir, Şura yay, İstanbul, 2000, s.11; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (Meal-Tefsir), (Terc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret yay., İstanbul, 1999, I, 2; Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim Meal-i Kerim* (Tefsirli Meal), Risale yay., İstanbul, 1996, I, 15; Duman, M.Zeki, *Beyanu'l-Hak* (Kur'an-ı Kerim'in Nüzulüne göre Tefsiri), Fecr yay., Ankara, 2006, I, 31.

³⁰ Abdullah b. Abbas, a.g.e., s.8; Suyutî, a.g.e., I, 34; İbn Kesir, a.g.e., I, 43; Kurtubî, a.g.e., I, 138.

³¹ Kurtubî, a.g.e., I, a.y.; İbn Kesir, a.g.e., I, a.y.

³² Suyutî, a.g.e., I, a.y.

dileriz.) ayeti de akıl sahiplerine işaret etmektedir. Ayrıca Bakara suresinin başında da “muttakilere bir hidayettir.” buyrulmasından akledenlerin özellikle de sorumluluk sahibi olan akıl sahiplerinin kastedildiği anlaşılır.³³

Burada dikkat çeken diğer bir husus da *âlemin* kelimesinin çoğunlukla terkip halinde kullanıldığı **RABB** kavramıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'de *Rabbu'l-âlemin* terkihi kırk iki defa geçer. İlk geçtiği yer de Mushaf sırasına göre ilk sure olan Fatiha Suresi'nin ilk ayetidir.

Rab kelimesi aslında terbiye anlamında bir mastardır. Fakat mübalağa kastıyla **terbiye edici** (mürebbi) anlamında isim olmuştur. Bu mübalağa manasından dolayı Rab sadece mürebbinin eşanlamlısı değil aynı zamanda terbiyenin bütün özelliklerine sahip, kuvvetli ve en mükemmel bir terbiyeci demektir.³⁴ Rab kelimesi ayrıca **sahip** anlamına da gelir. Ev sahibine “rabbu'd-dâr”, mal sahibine de “rabbu'l-mal” denir. Rab kelimesine sahip anlamı verilirken yine sadece sahip anlamından öte, bunu aşan bir mana mevcuttur. Rab kelimesini ne mürebbi (terbiye edici) kelimesi ne de sahip kelimesi tam olarak karşılar. Rab mana itibarıyla bu ikisini aşan, ikisine de bütün gerekleriyle sahip olan, bütün eşyanın kendisiyle kaim olduğu, her şeye gücü yeten Allah'ı ifade eder. Bu nedenle terkipsiz, tekil isim olarak Allah'tan başkasına bu isim verilemez. Kullanılacaksa mutlaka bir terkipla kullanılmalıdır.³⁵

Ayrıca “*Hâliku'l-âlemin*” yerine özellikle “*Rabbu'l-âlemin*” yani âlemlerin yaratıcısı yerine, âlemlerin Rabbi (sahibi, terbiye edicisi) tamlamasının kullanılmasında da incelikler vardır. Âlimler yaratılmış varlıkların meydana geldikleri esnada bir yaratıcıya, bir muhdis muhtaç olduğu konusunda hemfikirdirler. Fakat bu mevcudun varlığını sürdürdüğü sürece varlığını devam ettiren bir şeye muhtaç olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hâlbuki Rab, o şeyin varlığı devam ettiği sürece onun hâlini düzelten ve onun devamını sağlayan kimsedir.³⁶ Çünkü terbiye, bir şeyi kademe kademe, aşamalı olarak olgunlaştırmaktır ki, bunun eseri de saflaşma ve gelişmedir. Âlemlerin her kısmında ise terbiye ve gelişim kanunlarının işleyişi her an gözlenmektedir. Dolayısıyla, Allah Teala'nın yaratma fiilini de kapsayan rububiyeti kendini âlemde açıkça göstermektedir.³⁷

³³ Yazır, a.g.e., I, 79.

³⁴ Yazır, a.g.e., I, a.y.

³⁵ Yazır, a.g.e., I, 80.

³⁶ Razî, a.g.e., I, 257; Ayrıca bkz. Ulutürk, Veli, *Kur'an Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, Yeni Akademi yay., İstanbul, 2007, s. 100-101.

³⁷ Yazır, a.g.e., I, 80.

Bu anlamda değerdendirilebilecek bir diğerd ayet de Enbiya Suresi'nin 107. ayet-i kerimesidir:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. ”

Elmalılı, bu ayetin tefsirinde Fatiha suresinde yaptığı açıklamayı tekrar etmiş ve bütün yaratılmışların, özellikle de akıl sahiplerinin kastedildiğini ifade etmiştir.³⁸

Celaleyn'de bu ayetteki âleminden kastın insanlar ve cinler olduğu belirtilip herhangi bir açıklamaya gidilmemiştir.³⁹

Bir grup âlim ise, bu ayette Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanlar ve cinlerin mü'min olanları için mi, yoksa mü'min kâfir bütün âlem için mi rahmet olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁴⁰

Mü'min kâfir herkes için rahmet olduğunu savunanlar İbn Abbas'ın şu sözünü kendilerine dayanak yapmışlardır:

“Kim Allah'a ve ahiret gününe iman etmişse dünya ve ahirette rahmete erer. Allah'a ve Resulüne inanmayanlar ise, geçmiş ümmetleri bulan, yerin dibine geçme ve suda boğulma gibi azaplardan kurtuldu.”⁴¹

Diğerd grup ise, bu ayette kastedilenin yalnızca iman edenler olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴²

Bu ayette insan ve cin topluluklarının yani akledenlerin tümünün kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Yüce Allah ayette; “mü'minler için rahmet” yerine “âlemler için rahmet” buyurmuştur. Çünkü Allah, Rasullerinin sonuncusunu göndermekle onlara merhamet etti. Böylece o peygamber onlara büyük mutluluğa ulaşma yollarını göstermiş ve büyük bir hüsrandan kurtulmalarına vesile olmuştur. O'nun vasıtasıyla insanlar dünya ve ahirette birçok iyilik elde ettiler. Böylece O bütün âlemler rahmet oldu. Hatta kâfirlere bile O'nun sayesinde merhamet olundu. Allah onların cezalarını erteledi.⁴³

Kur'an-ı Kerim'de âlem kelimesinin insanlar ve cinler anlamında kullanıldığı yerler arasında Furkan suresinin 1. ayeti de gösterilebilir:

³⁸ Yazır, a.g.e., V, 284.

³⁹ Mahallî, Suyutî, a.g.e., II, 39.

⁴⁰ Taberî, a.g.e., XVI, 439.

⁴¹ Taberî, a.g.e., XVI, 440; İbn Kesir, Ebu Fidai İsmail, *Muhtasar Tefsiru İbn Kesir*, (İht. ve tahk. M. Ali Sabunî), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2007, II, 418.

⁴² Taberî, a.g.e., XVI, 441.

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا

“Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkan’ı indiren Allah’ın şanı yücedir.”⁴⁴

Kurtubî, bu ayetteki âleminden maksadın insanlar ve cinler olduğunu söyler. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlar ve cinler için bir elçi ve uyarıcıdır. Nitekim O (s.a.v.) nebilerin sonuncusuydu. Risalet yönünden, Hz. Nuh dışında, risaleti genel olan Hz. Peygamber (s.a.v.)’den başkası yoktur.⁴⁵

Taberî de bu ayetteki âlemini insanlar ve cinler olarak tefsir etmiştir. Ona göre, Allah’ın azabından korkan iki taife vardır. Bunlar da insanlar ve cinlerdir.⁴⁶

2.c.2) Bütün Yaratılmışlar

Âlem kelimesi Kur’an-ı Kerim’de “bütün yaratılmışlar, Allah’ın dışında kalan her şey” gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Bu anlamda kullanıldığı ayetlerden biri A’raf suresinin 54. ayetidir:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan ve sonra arşa hükmeden, gündüzü durmadan kovalayan gece ile bürüyen; güneşi, ayı, yıldızları, hepsini buyruğuna bağışlayarak var eden Allah’tır. Bilin ki yaratma da emir de O’nun hakkıdır. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne Yüce’dir.”

Bu ayetten anlaşılan mana hakkında müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Bazılarına göre bu ayetteki âleminden kasıt bütün varlık kategorileri yani Allah’ın dışında kalan bütün yaratılmışlardır.

Razî, bu ayet hakkında şöyle söylemiştir:

“Allah Teala bu ayete, kendisinin göklerin, yerin ve bahsedilen diğer şeylerin Rabbi olduğunu beyan ederek başlamış, sonra da aynı ayeti ‘âlemlerin rabbi olan Allah’ın şanı ne kadar yücedir.’ buyruğuyla bitirmiştir. Âlem Allah’ın dışında kalan her

⁴⁴ Furkan, 25/1.

⁴⁵ Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endelusi, *Muhtasar Tefsiru’l-Kurtubî*, İht. ve tahk. Bessam b. Abdulmubdi, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2006, II, 489.

⁴⁶ Taberî, Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, *Muhtasar Tefsiru’t-Taberî*, (İht. ve tahk. M. Ali Sabunî), Salih Ahmet Rıza, Alemlü’l-Kutub, Beyrut, 1993, II, 146.

mevcuttur. Dolayısıyla Cenab-ı Hakk, kendisini, kendisinin dışında kalan her şeyin Rabbi, ilahı, var edeni ve meydana getireni olduğunu ilan etmiştir.”⁴⁷

Elmalılı ise, bu ayette de Fatiha Suresi’nde yapmış olduğu yorumu tekrarlamıştır. Ayrıca ona göre, “iyi bilinmeli ki, yaratma ve emir O’nundur.” uyarı ve özetlemesinden sonra “âlemlerin rabbi” nitelemesiyle özellikle akıllılar âlemi üzerindeki ilahi rububiyete dikkat çekilmiş, hem âlemler içinde akıl sahiplerinin özel şerefi hem de ilahi yücelik ve büyüklüğün akıllar üstünde olduğu hatırlatılmıştır.⁴⁸

Bu anlamda değerlendirilebilecek bir diğer ayet de Enbiya Suresi 71. ayettir.

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ

“Onu da, Lut’u da, âlemler için kutsal kıldığımız yere ulaştırıp kurtardık.”

Bu ayette Hz. İbrahim (a.s.)’den ve onunla aynı zamanda yaşamış bir peygamber olan Hz. Lut (a.s.)’tan bahsedilmektedir. Müfessirlere göre bahsi geçen yer, Şam veya Filistin’dir.⁴⁹ Buraların bereketleri genel ve yaygındır. Bütün yaratılmışların rızıklanabileceği bir yerdir. Ayrıca, peygamberlerin çoğu oradan çıkmış, dini ve dünyevi hayırların başlangıçları âlemlere buradan yayılmıştır.⁵⁰

Zikri geçen bu ayetler dışında Kur’an-ı Kerim’de *âlemin* lafzının bütün yaratılmışları kapsayan kullanımları çokça bulunmaktadır. Öyle ki, birçok müfessir *âlemin* lafzının geçtiği her ayete bu anlamı vermekle yetinmiştir. Biz de bu kullanıma örnek olabilecek ayetlerin metin ve meallerini ve varsa bu konuda yapılmış tefsirleri aktarmaya çalışacağız.

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“Rabbi ona “Teslim ol” dediğinde, “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” demişti.”⁵¹

Bu ayet siyak ve sibakıyla değerlendirildiğinde Hz. İbrahim’le ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Hz. İbrahim peygamber olmadan önce akli delillerle Allah’ı bulmuş âlemlerin yaratıcısını eserlerinden hareketle kavmine de anlatmaya çalışmıştır. Buradan hareketle akıl yürütmeye Rabbini bulan Hz. İbrahim’den bahseden bir pasaj içinde geçen bu ayetteki *âlemin* lafzına, Allah’ın varlığına delil olan her şey

⁴⁷ Razî, a.g.e., X, 435-436.

⁴⁸ Yazır, a.g.e., III, 555.

⁴⁹ Bu konudaki farklı rivayetler için bkz. İbn Kesir, a.g.e., II, 309.

⁵⁰ Mahallî, Suyutî, a.g.e., II, 35; Çantay, a.g.e., II, 193; Esed, a.g.e., II, 657.

⁵¹ Bakara, 2/131.

anlamında, *bütün yaratılmışlar* anlamını verebiliriz. Büyük müfessir Taberi de tefsirinde bu ayetteki *âlemin* lafzını bütün yaratılmışlar olarak açıklamıştır.⁵²

لَنْ بَسَطَ إِلَهِ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.”⁵³

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”⁵⁴

Bu iki ayet hakkında bakabildiğimiz tefsirlerde mevcut bir açıklamaya rastlamadık. Sadece Taberî tefsirinde bu iki ayetteki *âlemin* lafzı Allah’ın yarattığı bütün varlıklar şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁵ Buna benzer birçok ayet hakkında da daha önce de belirttiğimiz gibi herhangi bir tefsir girişiminden bahsedemiyoruz. Müfessirler genelde bu lafzı zihinlerde yer edinmiş hâliyle bırakmayı tercih etmişlerdir.

2.c.3) Mü'minler

Kur'an-ı Kerim’de *âlemin* kelimesi bazen de sadece mü'minlere yönelik kullanılmıştır. Bu ayetlerden biri Al-i İmran Suresi’nin 96. ayetidir:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet), Mekke'deki (Kâbe)dir.”

Mukatil b. Süleyman bu ayetin tefsirinde *âleminden* kastın Kâbe’ye yönelerek namaz kılan mü'minler olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Razî de benzer bir açıklama yapmış, Kâbe’yi kastederek oraya yönelip namaza duranları bütün âlemler olarak nitelemiştir. Ayrıca, Kâbe’nin bütün âlemi, yani kendisine yönelip namaz kılanları cennete hidayet edip götüreceğini, zira farz namazlarını eda eden herkesin cennete girmeye namzet olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

⁵² Taberî, a.g.e., I, 67.

⁵³ Maide, 5/28.

⁵⁴ Mü'min, 40/64.

⁵⁵ Taberî, a.g.e., I, 279; II, 406.

⁵⁶ Mukatil b. Süleyman, a.g.e., I, 291.

⁵⁷ Razî, a.g.e., VI, 491.

Bu ayette Kâbe'den bahisle “insanlar için kurulan ilk mabet” olduğu belirtildikten sonra bütün âlemlere de hidayet rehberi olduğu bildirilmiştir. Yani Kâbe, bütün insanlar için kurulmuş ilk mabettir. Ancak onun insanlara hidayet kaynağı olabilmesi için, bir başka deyişle, onları cennete sevk edebilmesi için o insanların ona iman ile yönelmeleri gerekir.

Âlemin kelimesinin bu anlamda kullanıldığı bir diğer ayet ise, Sâd Suresi 87. ayet-i kerimedir:

إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ

“Bu Kur'an, ancak âlemler için bir öğüttür.”

İbn Kesir'e göre, Kur'an insan ve cinlerin mükellef olanları için yani, mü'min olanları için bir hatırlatma ve öğüttür.⁵⁸

İbn Abbas ise, burada insanlar ve cinlerin kastedildiğini söylemiştir.⁵⁹ Elmalılı da bu ayetteki âlemin'i bütün akıl sahipleri olarak tefsir etmiştir.⁶⁰

Kur'an ancak kendisine iman edenlere rehber olan bir kitaptır. Ona ittiba etmek ondan yararlanmaya, onun hatırlatmalarına ve uyarılarına uymaya yardımcıdır. Aksi halde, kişiye inanmadığı hiçbir söz, nasihat kâr etmez, onu etkilemez. Bu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle ayetteki mananın “mü'minler için bir hatırlatma ve öğüt” olması muhtemeldir.

2.c.4) Yahudi ve Hristiyanlar

Âlemin kelimesinin Kur'an ayetlerinde mana itibariyle Yahudi ve Hristiyanlara hasredildiği de görülür. Âl-i İmran Suresi 97. ayet-i kerime bu kullanıma örnektir. Fakat bu ayetteki mananın tam anlaşılabilmesi için siyak ve sibakıyla değerlendirilmesi gerekir. Bu nedenle ayeti bir önceki maddede ele alınan 96. ayet ile 99. ayet arasını da kapsayacak şekilde inceleyeceğiz:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ (96) فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (97) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ (98) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُوثًا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (99)

⁵⁸ İbn Kesir, a.g.e., III, 170.

⁵⁹ İbn Kesir, a.g.e., a.y.

⁶⁰ Yazır, a.g.e., VI, 250.

“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet), Mekke'deki (Kâbe)dir. Orada apaçık deliller vardır, İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi hacetmesi gereklidir. Kim inkâr ederse, bilsin ki; doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir. De ki: Ey ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın ayetlerini inkâr edersiniz? De ki: Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁶¹

İbn Abbas'a göre, bu ayet hac farızasına gücü yettiği halde yerine getirmeyenlerden Allah'ın müstağni olduğunu dile getirir. Said b. Mansur İkrime'den nakille; Al-i İmran Suresi'nin 85. ayeti (Kim, İslamdan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.) nazil olunca Yahudiler dediler ki, bizler müslümanız. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara “Muhakkak ki Allah Müslümanlardan gücü yetenlerin beyti hacetmesini farz kıldı.” deyince, onlar, “bize ve babalarımıza hac farz kılmadı.” dediler. Bunu üzerine Al-i İmran Suresi'nin 97. ayeti nazil oldu.⁶²

İlgili ayette anlam her ne kadar genel gibi gözüксе de, müteakip ayetlerde ehl-i kitaba yönelik olan hitaplar ve zikri geçen nüzul sebebi mananın ehl-i kitaba yani Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik olabileceğini göstermektedir.

2.c.5) Zamanın İnsanları

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde *âlemin* kelimesi kullanılarak belli zamanlarda yaşamış insanlar kastedilmiştir. Bu ayetler arasında Bakara suresinin 47,122. ve 251. ayetleri ile Al-i İmran Suresi'nin 42, Maide Suresi'nin 20. ve Duhan Suresi'nin 32. ayetleri örnek verilebilir. Kur'an'da ilk geçtiği yer olması nedeniyle Bakara suresinin 47. ayeti üzerinde duracağız:

يَا بَنِي إِسْرَٰئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi bir zamanlar âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.”

⁶¹ Al-i İmran, 3/ 96–99

⁶² İbn Kesir, a.g.e., I, 242.

Ebu Cafer, Katade, Mücahid, Mukatil, Ebu Âliye, İbn Zeyd ilk dönem âlimleri ile diğer müfessirler bu ayet ve benzer ayetlerin tefsirinde ittifakla o zamanda yaşamış insanların kastedildiğini belirtmişlerdir.⁶³

Razî, bu ayeti efdaliyet yönünden ele almıştır. Ona göre, bu ayet İsrailoğullarının Hz. Muhammed (s.a.v.)’den üstün olmalarını gerektirir. Bu ise yanlıştır. Bu konuya da birkaç noktadan açıklık getirmiştir:

1. Bazı âlimler âlem çok kalabalık insan topluluğundan ibarettir. Bundan maksat, insanların tamamı değil çoğudur, demişlerdir. Bu görüş Razî’ye göre zayıftır.
2. Bu ayetten maksat “sizin zamanınızın âlemlerine üstün tuttum” demektir. Bu böyledir, çünkü bundan sonra meydana gelecek olanlar şu anda mevcut değildir. O halde, o şahıs yokken âlemler cümlesine dâhil olmaz. Hz. Muhammed (s.a.v.) de o zaman mevcut değildi, öyleyse İsrail oğullarının âlemlere üstün olması, Hz. Muhammed (s.a.v.)’den üstün olmalarını gerektirmez. Allah Teala, “*Bir zamanlar Musa, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah’ın size (lütettiği) nimetini hatırlayın; zira O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi.*” (Maide, 5/20) ve “*Andolsun biz İsrail oğullarına, bilerek, (kendi zamanlarında) âlemlerin üstünde bir imtiyaz verdik.*” (Duhan, 44/32) buyurmakla o zamanın âlemlerini kastetmiştir. Onlar kendilerine verilen hükümdarlık, peygamberlik ve ilahi kitaplar sebebiyle başkalarından üstün olmuşlardır.
3. Allah’ın bu hitabı âlemler hakkında umumidir. Ancak, fazileti ifade etme bakımından mutlakıdır. Mutlakın doğru olması için de tek bir suret yeterlidir. Buna göre, İsrail oğulları herhangi bir hususta âlemlere üstün kılmıştır. Bu, onların her şeyde üstün olmalarını gerektirmez. Aksine onlar, bir konuda başkalarından daha üstün olsalar da, başkaları bu şeyin dışında onlardan üstün olabilirler.⁶⁴

Bu kullanıma örnek verebileceğimiz bir diğer ayet ise, Al-i İmran Suresi’nin 42. ayet-i kerimesidir:

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

⁶³ Taberî, a.g.e., I, 629-630; Mukatil b. Süleyman, a.g.e., I, 134; Kâşânî, a.g.e., I, 39, Razî, II, 491; Zemahşeri, Ebu’l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki’l-Tenzil ve Uyunu’l-Ekavil fi Vucuhi’l-Te’vil*, Daru’l-Marife, Beyrut, trs. I, 63; Mahallî- Suyutî, a.g.e., I, 8; Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan Tefsiri*, (İht. M. Ali Sabunî), Damla yay., İstanbul, 1995, I, 138; Yazır, a.g.e., I, 288.

⁶⁴ Razî, a.g.e., II, 491-492.

“Melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem, Şüphesiz Allah seni süzüp seçti, seni tertemiz yarattı ve seni âlemin kadınlarına üstün kıldı!”

Hiz. Meryem (a.s.)’in üstünlüğünden bahseden bu ayetin tefsirinde Hiz. Peygamber (s.a.v.)’den hadisler nakledilmiştir. Bu hadislerde âlemlere üstün kılınan kadınlardan bahsedilmektedir:

Hiz. Ali (a.s.)’nin naklettiği hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“(Kendi çağında) kadınların en hayırlısı İmran kızı Meryem ve yine kadınların en hayırlısı Huveylid kızı Hatice’dir.”⁶⁵

Başka bir hadiste ise, Enes b. Malik (a.s.)’ten rivayetle Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Âlemin kadınlarının en hayırlıları dört tanedir. İmran kızı Meryem, Firavunun karısı Asiye, Huveylid kızı Hatice ve Rasulullah’ın kızı Fatıma’dır.”⁶⁶

Bu hadis Buhari’de farklı bir rivayetle şöyle geçer:

“Erkeklerden kâmil olan çoktur. Kadınlardan kâmile olanlar ise, Firavunun karısı Asiye, İmran kızı Meryem’dir. Aişe’nin diğer kadınlara üstünlüğü ise, sirid’in diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.”⁶⁷

El-Hasen ve İbn Cüreyc’den rivayet edildiğine göre Allah Hiz. Meryem’i çağdaşı olan âlemin kadınlarına üstün tuttu.⁶⁸

Celaleyn’de de Hiz. Meryem’in zamanın ehline üstün kılındığı belirtilmiştir.⁶⁹

Razî, ayetin tefsirinde Hiz. Meryem’in üstün olduğu noktaları belirtmiştir. Razî’ye göre, Hiz. Meryem iki yönden diğer kadınlara üstün kılınmıştır. Birinci üstün kılmayı Mabede giren ilk kadın olması, rızkının cennetten gelmesi, Allah’ın onu sırf ibadete yönlendirip başka meşgalelerden uzaklaştırması, Allah tarafından özel rızıklar alması, meleklerle görüşüp konuşması şeklinde açıklarken ikinci üstün kılmayı ise, Allah’ın Hiz. İsa’yı ona babasız olarak vermesi, İsa (a.s.)’nın doğarken konuşması ve annesinin ileri sürülen töhmetlerden temiz olduğuna şehadet etmesi gibi hallerle oğlunu ve kendisini bütün insanlar için mucize kılması olarak izah etmiştir.⁷⁰

Kurtubî ise, ayet ve hadislerin zahiri ifadesinden Hiz. Meryem (a.s.)’in, Hiz. Havva’dan Kıyametin kopuşuna kadar görülecek son kadına kadar bütün dünya

⁶⁵ İbn Kesir, a.g.e., I, 225.

⁶⁶ İbn Kesir, a.g.e., a.y.

⁶⁷ İbn Kesir, a.g.e., a.y.

⁶⁸ Kurtubî, a.g.e., IV, 82–83.

⁶⁹ Mahallî, Suyutî, a.g.e., I, 54.

⁷⁰ Razî, a.g.e., VI, 304–305.

kadınlarının hepsinden faziletli olması gerektiğini belirtmiştir. Hatta meleklerin kendisiyle görüşüp Allah'tan haber vermeleri ve müjde getirmelerini delil göstererek Hz. Meryem'in peygamber olduğunu iddia etmiştir.⁷¹ Bu konu araştırmamızla doğrudan ilgili olmadığından konu ile ilgili tartışmalara yer vermiyoruz.

Yapılan bu yorumlar neticesinde Hz. Meryem'in âlemlere üstünlüğü hakkında şunları söyleyebiliriz.

Hz. Meryem, Mabede giren, adanan ilk kadın olması dolayısıyla kendi zamanının kadınlarına; Allah'ın özel lütuflarına mazhar olması, meleklerle görüşmesi ve insanlık tarihi boyunca, Allah'ın dilemesi dışında, gerçekleşmeyecek bir şekilde Hz. İsa'ya hamile kalması gibi sebeplerden dolayı da gelmiş ve gelecek bütün kadın cinsine üstün kılınmıştır, diyebiliriz.

2.c.6) Yabancılar, Misafirler

Âlemin kelimesinin Kur'an'da kullanıldığı anlamlardan biri de, misafirler, yabancılarıdır. Bu anlamda kullanıldığı yer, Hicr Suresi'nin 70. ayet-i kerimesidir. Bu anlamda kullanıldığı tek ayettir de, diyebiliriz:

قَالُوا أَوَلَمْ نُنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ

“Biz seni, *elâlemin* işine karışmaktan men etmemiş miydik?” dediler.

Bilindiği üzere, Allah Teala Hz. Lut (a.s.)'un kavmine, onları helak etmeleri için tüyü bitmemiş, yakışıklı delikanlılar suretinde melekler gönderdi. Fakat onlar müptelası oldukları sapıklıklarını devam ettirip gelen misafirleri Hz. Lut (a.s.)'dan istediler. Hz. Lut (a.s.) ise, gelen misafirlerin kim olduğundan habersiz, onları kavmine karşı korumaya çalışıyor ve kendisini rezil etmemeleri için onlara yalvarıyordu. Neticede Lut kavmi bu sapkınlıklarında aşırıya gitmiş olmalarından dolayı helak edildiler.

Yukarıda geçen ayet de bu olayın anlatıldığı bir pasajda geçmektedir. Hz. Lut (a.s.) kavmini bu ahlaksızlık nedeniyle uyarmasına karşılık “Biz seni başkalarının işine karışmaktan alıkoymadık mı?” diye tehdit edilmiştir.

İbn Kesir ayetin tefsirinde *âlemin* kelimesine *misafirler* anlamını vermiştir.⁷² Buna göre ayetin meali şöyle olur:

⁷¹ Kurtubî, a.g.e., IV, 84.

⁷² İbn Kesir, a.g.e., II, 249.

“Biz sana herhangi bir kimseyi misafir etmemeni söylememiş miydik?”

Yine Lut (a.s.)’un kavminden bahsedilen A’raf suresinin 80. ayetinin tefsirinde Razî, Hasan el-Basrî’den nakille, Lut kavminin müptelası olduğu bu sapıklığı yaparken yabancı kimseleri seçtiğini ifade etmiştir.⁷³

Ayrıca, zikri geçen ayetin öncesindeki ayetlerde Hz. Lut (a.s.) kavmine “Bunlar benim misafirlerim, beni utandırmayın. Allah’tan korkun, beni rüsvay etmeyin.” diye seslenmektedir. Bu ayetleri göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapacak olursak, genel anlamda tüm insanlar kastedilmiş olabileceği gibi, ayetin önceki ayetlerle münasebeti sebebiyle özel olarak misafirler ya da yabancılar anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.

Muhammed Esed ise, ilgili ayete verdiği dipnotta Hz. Lut (a.s.)’un Mezopotamya’dan Sodom’a gelmiş biri olarak kavmi tarafından bir yabancı gibi algılandığını ifade etmiştir.⁷⁴

Bu durumda, Hz. Lut (a.s.)’un kavmi tarafından bir yabancı gibi görüldüğünü ve kendi kavimlerine gelen misafirlerin, bir yabancı olarak, işlerine karışmaması konusunda uyarıldığını söyleyebiliriz.

2.c.7) Hz. Nuh(a.s.)’tan Sonra Yaşamış Olan Mü’minler

Kur’an-ı Kerim’de *âlemin* kelimesi ile bazı dönemlerde yaşamış insanların kastedildiğini *Zamanın İnsanları* başlığı altına ele almıştık. Benzer bir kullanım da Hz. Nuh (a.s.)’un kavminin büyük tufanda helak olmasından sonraki döneme hitap eden ayetlerde mevcuttur. Saffat Suresi’nin 79. ayeti bu kullanıma örnektir. Konunun netlik kazanması açısından 75. ayetten itibaren ele alacağız:

وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلْنِعْمَ الْمُجِيبُونَ (75) وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (76) وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ (77) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (78) سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ (79)

“And olsun ki, Nuh Bize seslenmişti de duasına ne güzel icabet etmiştik. Onu ve ailesini büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Ancak onun soyunu sürekli kıldık. Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık. Bütün âlemlerde Nuh'a selam olsun.

⁷³ Razî, a.g.e., XIV, 125-126.

⁷⁴ Esed, a.g.e., II, 522.

Bu pasajda Hz. Nuh (a.s.) ve kavminin hikâyesi konu edilip Hz. Nuh (a.s.)’a inanmayan kavminin başına gelen büyük tufandan bahsedilmektedir.

77. ayette Hz. Nuh (a.s.)’un zürriyetinin yeryüzünde devamlı kalanlardan kılındığı belirtilmektedir. Razî’ye göre, bu bir hasr ifade eder. Bu, ondan ve onun neslinden başka herkesin tufanda yok olduğuna delalet etmektedir. İbn Abbas bu konuyla ilgili Hz. Nuh (a.s.)’un üç oğlundan bahseder ve insanlığın bu üç oğuldan neşet edip yayıldığını belirtir.⁷⁵

Müteakip ayette, “Sonra gelenler arasında da ona iyi bir nam bıraktık.” buyrulmakta ve âlemler içinde Hz. Nuh (a.s.)’a selam verilmektedir. Sonra gelenler zikredildikten sonra Hz. Nuh (a.s.)’dan bahsedilmesi ondan sonraki mü’minlerin kastedildiği konusunda bize ipucu vermektedir. Razî, bu ayetteki *âleminden* kastın melekler, insanlar ve cinler olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Bizim kanaatimize göre, Hz. Nuh (a.s.)’u yâd-ı cemil ile ananlar onun soyundan ve imana ermiş mü’minlerdir. Mü’min insan olabileceği gibi cin cinsinden de olabilir. Melaikeler ise, irade sahibi olmadığından yaratılış itibarıyla mü’minlerdir. Ancak, Nuh tufanı olarak bilinen hadise insan cinsini helak etmiştir. Cinlerden bahsedilmediği gibi, meleklerin helaki de söz konusu değildir. Ayetin diğer ayetlerle münasebetinden böyle bir sonuca ulaşmamız mümkündür. Yani bu ayette *âlemin* kelimesiyle Hz. Nuh (a.s.)’dan sonra yaşamış mü’minler kastedilmektedir, diyebiliriz.

2.c.8) İnsanlar

Vücut ve nezair kitaplarında *âlem* kelimesinin Kur’an-ı Kerim’de kullanıldığı anlamlar yedi grup olarak verilmiştir. Fakat biz araştırmamız esnasında bu yedi grup anlam dışında sadece insanların kastedildiği ayetlerin de var olduğunu tespit ettik. Bu anlamda kullanıldığı ayetler arasında Ankebut Suresi 10 ve 28. ayetleri ile A’raf Suresi 80. ayet ve Şuara Suresi’nin 165. ayeti yer almaktadır. A’raf Suresi 80. ayet, Ankebut Suresi 28. ayet ve Şuara Suresi’nin 165. ayeti Lut kavminden bahsedilen pasajlarda geçmektedir. Ankebut Suresi’nin 10. ayeti ise mü’min ve münafıklardan bahsedilen bir pasajda geçmektedir:

وَلَوْ طَا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْقَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ

⁷⁵ Razî, a.g.e., XVIII, 613

⁷⁶ Razî, a.g.e., a.y.

“Lût'u da (peygamber olarak) gönderdik. Kavmine dedi ki: «Sizden önce âlemlerden hiç birinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz?»⁷⁷

وَلَوْ طَا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّمَا لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ

“Lut da, milletine şöyle demişti: «Doğrusu siz dünyalarda hiç kimsenin sizden önce yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz.»⁷⁸

A'raf Suresi 80. ayetindeki *âlemin*, Celaleyn'de insanlar ve cinler olarak tefsir edilmiştir.⁷⁹ İbn Kesir ise, net bir şey söylememekle beraber kadın ve erkek cinsinden bahsetmektedir. Müteakip ayet de bize bu yorumla ilgili yol göstermektedir.⁸⁰ Muhammed Esed ise, tefsirli mealinde bu ayetteki *âlemin* lafzına dünya anlamını vermiştir.⁸¹

Aynı anlamdaki Ankebut suresinin 28. ayetindeki *âlemini* ise, Celaleyn'de A'raf Suresi'nin ilgili ayetinde olduğu gibi insanlar ve cinler olarak tefsir edilirken,⁸² Hasan Basri Çantay da mealinde aynen bunu nakletmiştir.⁸³ Esed ise, önceki ayette olduğu gibi *âlemine* dünya anlamını vermiştir.⁸⁴

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ

“Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da, insanlar içinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Doğrusu siz sınırı aşmış (sapık) bir kavimsiniz!”⁸⁵

Bu ayette de Lut kavminin yaptığı ahlaksızlıktan bahsedilmektedir.

Esed ve Çantay bu ayetteki *âlemine* doğrudan insanlar anlamını vermişlerdir. Celaleyn'de de aynı şekilde *âlemin* insanlar olarak tefsir edilmiştir. Razî, Sabunî ve Mevdudî de ilgili ayetin tefsirinde *âlemini* insan cinsi olarak izah etmişlerdir.⁸⁶

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنَ

⁷⁷ A'raf, 7/80.

⁷⁸ Ankebut, 29/ 28

⁷⁹ Mahallî, Suyutî, a.g.e., I, 144.

⁸⁰ İbn Kesir, a.g.e., II, 26.

⁸¹ Esed, a.g.e., I, 287.

⁸² Mahallî, Suyutî, a.g.e., II, 100.

⁸³ Çantay, a.g.e., II, 344.

⁸⁴ Esed, a.g.e., II, 809.

⁸⁵ Şuara, 26/ 165–166.

⁸⁶ Esed, a.g.e., II, 755; Çantay, a.g.e., II, 292; Mahallî, Suyutî, I, 78; Razî, a.g.e., VII, 366-367; Sabunî, a.g.e., IV, 342; Mevdudî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan yay., İstanbul, 1996, 2.baskı, IV, 59.

رَبِّكَ لَيَقُولَنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْلَىٰ آلَ اللَّهِ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ (10) وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ (11)

“İnsanlardan: «Allah'a inandık» diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların ezasını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, and olsun ki, «Doğrusu biz sizinle beraberdik» derler. Allah, herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir? Allah elbette inananları bilir ve elbette ikiyüzlüleri de bilir.⁸⁷

Kurtubî, İbn Kesir ve Razî bu ayetteki *âlemini* insanlar olarak tefsir etmişlerdir. Muhammed Esed de mealinde *âlemine* insanlar anlamını vermiştir.⁸⁸

Ayetin devamında “Allah mü'minleri de, münafıkları da elbette bilir.” buyrulmuş olması bu yorumları destekler mahiyettedir. Zira ayette bahsi geçen olay ve insanların zahiri hallerini tasvir eden bu anlatım, buradaki *âleminden* kastın insanlar olduğu noktasında bize ipucu vermektedir.

3) Kur'an-ı Kerim'de Âlem Kavramının Anlam Alanına Giren Kelimeler

3. a) Semavat ve'l-arz

Sözlükte her şeyin en üst kısmı, gök, gökyüzü, yükselmek, yüce olmak anlamlarına gelen **sema'** kelimesi **s-m-v** kökünden türemiş bir isim olup çoğulu **semavat** şeklinde cem'i müennesi salim olarak gelir.⁸⁹ Yağmur da çıktığı yer itibariyle **sema'** diye isimlendirilir. Ayrıca bitkiler de yerden yükseldiği ve yağmur ile bittiği için **sema'** diye isimlendirilir. Sema' arzın mukabili, müennes bir isimdir. Tekil veya çoğul olarak kullanılır.⁹⁰ Kur'an-ı Kerim'de de tekil ve çoğul kullanımına sıkça rastlamaktayız.⁹¹

⁸⁷ Ankebut, 29/10.

⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., XIII, 330; İbn Kesir, a.g.e., III, 23-24; Razî, a.g.e., XVII, 604-605; Esed, a.g.e., II, 805.

⁸⁹ İsfahanî, Rağıb, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 3. Baskı, 2001, s.247; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, Daru'l-İhya, Beyrut, trsz., 6, 379.

⁹⁰ İsfahanî, a.g.e., s.247.

⁹¹ Abdulbaki, a.g.e., sema' için bkz. s.604 vd., semavat için bkz. s.606 vd.

Sözlükte her şeyin en alt kısmı, toprak, arazi gibi anlamlara gelen **arz** kelimesi ise müennes bir isim olup çoğulu **erâdin** veya **erdun** şeklinde gelir.⁹² Sema'nın mukabili olan arz kelimesi Kur'an-ı Kerim'de hep tekil siğayla kullanılmıştır.⁹³

Fahreddin Razî Fatiha suresini tefsir ederken Fatiha suresi dışında Allah Teala'ya hamd ile başlayan başka surelerden de bahseder. Ona göre Fatiha suresi “*Ummu'l-Kitap*” olduğundan bu sure temel ve kaynak, diğer sureler ise bu kaynaktan beslenen arklar gibidir.⁹⁴ Allah'a hamd ile başlayan bu surelerin üçünde kullanılan “Semavat ve arzın rabbi” terkibi dikkat çekicidir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ

“Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a hamd olsun.”⁹⁵

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

“Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'a hamd olsun.”⁹⁶

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Hamd gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur.”⁹⁷

Buna benzer bir diğer tefsiri de yine Şuara suresinde görmekteyiz.

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ / قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

“Firavun ‘Âlemlerin Rabbi nedir?’ dedi. (Musa da) ‘Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin rabbidir.’ dedi.”⁹⁸

Bu ayetlerin mücmel anlamı *Elhamdu lillahi rabbi'l-âlemin*'de saklıdır. Gökler ve yer bilinen genel anlamıyla olsun ya da sınırları keşfedilememiş anlamıyla olsun âlem dediğimiz yaratılış sahasının en belirgin ve en önemli iki unsurudur. Bu ayetler de bunu açıkça beyan etmektedir.

⁹² İsfahanî, a.g.e., s. 25; Mustafa, İbrahim; ez-Ziyad, Ahmed Hasan; Abdulkadir, Hamid; el-Neccar, Muhammed Ali, *Mucemu'l-Vasit*, Çağrı Yay., İst., 1996, s. 14.

⁹³ Abdulbaki, a.g.e., s. 90 vd.

⁹⁴ Razî, a.g.e., I, 257.

⁹⁵ En'am, 6/1.

⁹⁶ Sebe', 34/1.

⁹⁷ Fâtır, 35/1

⁹⁸ Şuara, 26/23–24.

Semavat ve arz'ın tefsire konu olan yönlerinden biri de sayılarıdır. Yukarıda da değindiğimiz gibi sama genellikle çoğul olarak ve yedi rakamıyla zikredilirken arz hep tekil kullanılmıştır. Fakat Talak suresine baktığımızda Allah Teala yedi kat göğe mukabil yedi kat yer yarattığını ifade buyurmaktadır:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ

“Allah yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır.”⁹⁹

Elmalılı Hamdi Yazır bu konuda şöyle söylemektedir:

“Yedi gök olduğu gibi yedi de yer vardır. Her birinin arasında dünya ve sema arasındaki gibi mesafe ve her yere Allah'ın yaratıklarından yerleşenler vardır.”¹⁰⁰

Bunu arz etmekle beraber Elmalılı, **Seb'a semavat** ifadesinin yedi semanın varlığını ifadede kesin olmakla beraber daha ötesinin olmadığı anlamına gelmediğini belirtir. Çünkü sayı ifadeleri haklarında başka bir açıklama veya ipucu bulunmadıkça mefhum-u muhaliften sayılırlar.¹⁰¹

Bu konu başka bir araştırmaya konu olabilecek kadar geniş olduğundan bu kadarıyla yetiniyoruz. Konunun bizi ilgilendiren tarafı âlem dediğimizde aklımıza kâinat ve onun belirgin iki ögesi olan yer ve gök gelmektedir. Her ne kadar biz böyle algılasak da âlem bunlarla sınırlı değildir. Ya da Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen yer ve gökler bizim bildiğimizden daha farklı ve geniş manalara da haizdir.

3. b) Melekût

Sözlükte, yüce olmak, güç yetirmek, hükmetmek, sahip olmak anlamlarına gelen melekût kelimesi, **mülk** kökünden türemiş olup manayı daha kuvvetli ifade etmek üzere mübalağa sigasında bir mastardır.¹⁰² Lisanu'l-Arap'ta kelimenin bu anlamıyla Allah Teala için kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁰³

⁹⁹ Talak, 65/12.

¹⁰⁰ Yazır, a.g.e., VII, 395

¹⁰¹ Yazır, a.g.e., VII, 395.

¹⁰² Mustafa, İbrahim... “melekut mad.”, vd., a.g.e., s.886.

¹⁰³ İbn Manzur, a.g.e., 13, 183.

Kur'an-ı Kerim'de melekût kelimesi dört yerde geçmektedir.¹⁰⁴ Bu ayetlerden ikisinde “göklerin ve yerin melekûtu” şeklinde, diğer iki ayette de “her şeyin melekûtu” şeklinde geçmektedir:

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ

“Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.”¹⁰⁵

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ

“Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?”¹⁰⁶

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir? diye sor.”¹⁰⁷

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir! Siz de O'na döneceksiniz.”¹⁰⁸

Görüldüğü üzere, melekût kelimesinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları daha çok Allah'ın değişmez kudretini ve O'nun kâinat üzerindeki sonsuz tasarruf sahibi ve kâinatın yegâne hükümdarı olduğunu ifade etmektedir.

Melekût tabiri yakın anlamlara gelmek üzere Tasavvuf ve İslam felsefesinde de kullanılmıştır. Fakat daha çok bir tasavvuf tabiri olarak bilinir. “Gerçek tasarruf” anlamında melekût, bir tasavvuf ıstılahı olarak sıfatlar, özellikle ilahi sıfatlar için

¹⁰⁴ Abdalbaki, a.g.e., s.886.

¹⁰⁵ En'am, 6/75.

¹⁰⁶ A'raf, 7/185.

¹⁰⁷ Mü'minun, 23/88.

¹⁰⁸ Yasin, 36/83.

kullanılır. Allah Teala'da sıfatları vasıtasıyla tasarrufta bulunmak üzere bir melekût vardır. Allah Teala kâinat üzerindeki tasarrufunu sıfatları vasıtasıyla gerçekleştirir. Bu anlamda Allah'ın kâinat üzerinde tasarrufta bulunduğu sıfatları aynı zamanda Allah'ın melekûtudur, demek mümkündür.¹⁰⁹

Burada melekût kavramının âlem kavramıyla anlam bakımından dolaylı olarak ilintili olduğunu söyleyebiliriz. Zira Allah Teala âlem üzerindeki tasarruf yetkisini güç ve kudretiyle, yani melekûtuyla kullanır. Bu bakımdan âlemde olup biten her şey Allah'ın melekûtuyla gerçekleşmektedir.

3. c) Felek

Sözlükte yıldızların döndüğü yer, kirmen ağırşığı, düz arazideki kubbe şeklindeki tepe vb. anlamlara gelen felek kelimesi **f-l-k** kökünden türemiş bir isim olup çoğulu eflaktır.¹¹⁰ Felek kelimesi Kur'an- Kerim'de iki defa geçmektedir:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı... Yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler.”¹¹¹

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler.”¹¹²

Bir astronomi terimi olarak “yıldızların döndüğü yer” anlamını taşıyan felek kelimesi İslam âlimleri tarafından çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmış ve farklı nazariyeler geliştirilmiştir. Kimisi feleği iç içe geçmiş yedi saydam halka olarak tasavvur etmiş, kimisi de güneş, ay ve gezegenlerin hareketine felek demiştir. Bu açıklamalar bilim ve teknolojinin gelişmesiyle farklı şekiller almıştır.

Buna bağlı olarak müfessirler de felek kelimesinin geçtiği ayetleri yaşadıkları dönemin ilmi nazariyeleri doğrultusunda tefsir etmişler, zaman zaman ilmi nazariyelerle çelişir gibi gözüken ayetleri zorlama yorumlarla o nazariyelere uydurmaya çalışmışlardır.

¹⁰⁹ Aydın, Yaşar K., “melekut mad.”, *Şamil İslam Ansk.*, Şamil yayınevi, İstanbul, 2000, V, 179.

¹¹⁰ Mustafa, İbrahim... vd., a.g.e, s. 701.

¹¹¹ Enbiya, 21/33.

¹¹² Yasin, 36/40.

İslam felsefesinde de önemli bir yere sahip olan felek kelimesi, özellikle Eflatun ve Aristo'nun etkisinde kalan Müslüman filozoflar tarafından âlemi anlama ve açıklamada kullanılmıştır.¹¹³

Ayetler hakkında yapılan yorumlar felek kelimesinin âlem kelimesiyle ilintili ve onun bir cüzü olduğu hakkında bir kanaat oluşturmaktadır.

3. d) Arş

Sözlükte padişah tahtı, ev tavanı, gölge yapmak için kurulan çardak, çadır gibi manalara gelen arş sözcüğü mecazi olarak da şan, şöhret, saltanat ve iktidar anlamlarına gelir. Çoğulu **urûş** veya **a'raş**'tır.¹¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de yirmi altı yerde daima tekil olarak zikredilen arş sözcüğü Hz. Yusuf'un ve Sebe melikesi Belkıs'ın tahtı anlamında¹¹⁵ ve ayrıca Allah'a nispet edilmiş olarak iki şekilde kullanılmıştır. Arşın doğrudan veya dolaylı olarak Allah'a nispet edildiği ayetlerin bir kısmında **rabbu'l-arş**¹¹⁶; bir kısmında ise **zü'l-arş**¹¹⁷ tabirleri kullanılmıştır.¹¹⁸

Dört yerde “azim”(büyük), bir yerde ise “kerim” (yüce) olarak vasıflandırılması¹¹⁹ arş hakkında farklı yorumlara neden olmuştur. Bir görüşe göre yer ve göklerden farklı olarak arşın azim sıfatına sahip olması onun âlemlerin en büyüğü olduğuna, kerim sıfatına sahip olması ise bu âlemin sadece iyilikler ve güzellikler âlemi olduğuna işaret etmektedir.¹²⁰ Bir başka görüşe göre ise azim sıfatı arşın yaratılanların en büyüğü olduğuna delildir. Bir başka müfessir ise buna kuşatıcı (muhit) anlamını vermiştir ki, buna göre arş her yönden bütün gökleri çevreleyen bir âlemdir.¹²¹ Bazılarına göre ise o en üst felektir. Kürsi ise yıldızlar feleğidir. Bu görüşte olanlar Allah Rasulü'nden (s.a.v.) rivayet edilen şu sözü delil getirmişlerdir:

¹¹³ Kutluer, İlhan, “Felek mad.”, *TDV İslam Ansk.* TDV yay., Ankara, 1995, XII, 304 vd.

¹¹⁴ İsfahani, a.g.e., 332; İbn Manzur, a.g.e., IX, 133.

¹¹⁵ Yusuf, 12/100; Neml, 27/23.

¹¹⁶ Tevbe, 9/129; Zuhurf, 43/82.

¹¹⁷ İsra, 17/42; Mü'min, 40/15.

¹¹⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Arş mad.”, *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 1991, III, 406.

¹¹⁹ Abdalbaki, a.g.e., s. 679.

¹²⁰ Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam yay., trs., s. 97.

¹²¹ Yeniçeri, a.g.e., s. 97.

“Yedi yer ve yedi gök, kürsinin yanında çöle atılmış bir halka gibidir. Kürsinin durumu da arşa göre böyledir.”¹²²

Kur'an-ı Kerim'in ifadesine göre, arş melekler tarafından taşınmaktadır. Hamele-i arş olarak da bilinen bu meleklerin sayısının kıyamet günü sekiz olacağı da ayetlerde belirtilmiştir. Arşı kuşatan bu melekler ayrıca yüce Allah'ı hamd ile tesbih etmektedirler.¹²³ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de kâinatı yaratan ve idareden Allah'ın arşa istiva ettiği de ifade edilmiştir. Allah'ın arşa istivasının mahiyeti hakkında ilk dönemlerden beri süregelen tartışmalar başka bir araştırmaya konu olabilecek kadar geniş ve karmaşık olduğundan bu konuya girmiyoruz.

3. e) Kürsi

Sözlükte üzerine dayanılan, oturulan şey anlamına gelir. Ayrıca Kâf'ın esresi ile iç içe girip birbirine yapışık duran şey anlamına da gelir.¹²⁴

Bundan başka, sandalyeye oturan kimsenin ayağını hafifçe yükseltmek için ayakaltına konan tahta parçasına da kürsi denir.¹²⁵

Kur'an-ı Kerim'de iki defa geçen Kürsi ilk geçtiği yerde Allah'a nispet edilmiş, diğerinde ise Hz. Süleyman'ın tahtı için kullanılmıştır.

Ayetü'l-Kürsi olarak da bilinen Bakara suresinin 255. ayet-i kerimesinde

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

“Allah'ın kürsisi gökleri ve yeri içine alacak şekilde geniştir, onların korunup gözetilmesi O'na ağır gelmez.” buyrulmaktadır. “Buna göre mananın ilahi kudretin geniş bir mülkte hüküm sürmekte olduğu, gökleri ve yeri içine alan kürsinin bu mülkün tamamına kıyasla, dünya saltanatına mazhar bir sultanın sandalyeye oturduğu zaman ayağını koyduğu altlık hükmünde olduğu söylenmektedir.”¹²⁶

Kur'an'da ve sahih hadislerde geçen kürsinin anlamıyla ilgili pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bunların içinde Fahreddin Razî ve Elmalılı'ya ait olduğu söylenen görüşe göre, kürsi arşın altında ve yedinci kat göğün üzerinde bulunan bir varlık olmakla

¹²² İsfahanî, a.g.e., 333.

¹²³ Zümer, 39/75; Mü'min, 40/7; Hakka, 69/17.

¹²⁴ İsfahanî, a.g.e., 430.

¹²⁵ Atik, M. Kemal, “Kürsi mad.”, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı yay., Ankara, 1997, s. 452.

¹²⁶ Atik, a.g.e., s.452-453.

birlikte Allah'ın zatıyla ilgili bir yön veya mekân teşkil etmez. Bu durumda Allah'ı maddi varlıklara benzetmekten tenzih etmek için hem kürsinin ilahi zata mekân ve yön teşkil etmediğini vurgulayıp ilahi hakimiyet gibi mecazi manalar vermek hem de naslara uygunluğu sağlamak amacıyla onun nesnel varlığı bulunduğunu kabul etmek gerekir. Kürsinin nesnel varlığını mutlak mekân olarak anlamak da mümkündür.¹²⁷

Naslarla uygunluğu ön plana alan ve ulûhiyet makamını yaratıklara benzetmekten tenzih eden bu görüşün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

4. Kur'an-ı Kerim'e Göre Âlemin Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'in âlemin yaratılışı ile ilgili üzerinde durduğu nokta kâinatın yaratıcısının sonsuz ilim, kudret ve hikmet sahibi olan Allah olduğu konusudur. Kur'an'a göre yaratma O'na ait olmakla beraber O'nun yaratması ayrıntılarıyla ele alınmış bir konu değildir. Kur'an'ın bu konuda sık sık tekrar ettiği tek nokta Allah'ın bir şeyi yaratmak istediğinde ona sadece “ol” demesidir.¹²⁸

*“Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.”*¹²⁹

Yaratmanın ele alındığı pasajlarda genellikle yeniden dirilişe yönelik itirazlara cevap verildiği görülür. Aynı zamanda âlemin yaratılışı ile ilgili ayetlerin tümü göz önünde bulundurulduğunda yaratmanın bir anda var olma şeklinde değil de, bir süreç içinde, tedrici olarak meydana geldiği yönündeki yorumların Kur'anî anlatıma daha uygun düştüğü görülür.¹³⁰

*“Onlar, Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını, sonra onu nasıl tekrarladığını görmüyorlar mı? Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.”*¹³¹

Kur'an-ı Kerim'de âlemin yaratılışı konusunda doğrudan âlem lafzının geçtiği bir ayet mevcut değildir. Kur'an'da genellikle Allah'ın yaratma fiilinin nesnesi olarak

¹²⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “Kürsi mad.”, *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 2002, XXVI, s. 573.

¹²⁸ Özsoy, Ömer; Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an* (Sistematik Kur'an Fihristi), Fecr yay., Ankara, 2004, 7. baskı, s. 1.

¹²⁹ Yasin, 36/ 82.

¹³⁰ Özsoy, Güler, a.g.e., a.y.

¹³¹ Ankebut, 29/ 19.

yeryüzü (el-ard) ve gökler (semavat) zikredilmekte ve bu iki unsur bütün yaratılmış varlıkları içermektedir.¹³²

“Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş’a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah’tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O’na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir.”¹³³

Kur’an’da yeryüzündeki bütün varlık kategorilerinin Allah’ın kudretinin ve iradesinin bir ürünü olarak yaratıldığı belirtilir:

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır. (Hiçbir şey O’nun ilim ve kudretinin dışında kalamaz).”¹³⁴

“Allah, gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin saya geldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O’nun nezdine çıkar.”¹³⁵

Yaratma ile ilgili ayetleri incelediğimizde uzay sistemleri içerisinde güneş sistemi teşekkül edip yeryüzü yaşamaya elverişli hale geldikten sonra yeryüzündeki türler ve bütün bunların kendisi için yaratıldığı insan yaratılmıştır:

“Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyr edenler için onu süsledik.

Onları, taşlanmış (kovulmuş) her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden müstesna. Onun da peşine açık bir alev sütunu düşmüştür. Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.

Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için (gerekli) geçim vasıtaları yarattık. Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz. Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız. Şüphesiz biz diriltir ve biz öldürürüz! Ve her şeye biz vâris oluruz.”¹³⁶

“Allah’ın, göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi? Yine de,

¹³² Özsoy, Güler, a.g.e., a.y.

¹³³ A’raf, 7/ 54.

¹³⁴ Nisa, 4/ 126.

¹³⁵ Secde, 32/5.

¹³⁶ Hicr, 15/ 16–23.

insanlar içinde, -bilgisi, rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken- Allah hakkında tartışan kimseler vardır.”¹³⁷

Kısaca değinmeye çalıştığımız bu konu araştırmamızı farklı bir yöne çekecek kadar geniştir. Burada belirtmek istediğimiz nokta genelde tartışmalara konu olan âlemin yaratılışı konusunda âlem lafzıyla kastedilen mananın belirgin olmayışıdır. Yani Kur'an-ı Kerim'de âlemin içeriği, genişliği, neleri kapsadığı, ne şekilde yaratıldığı noktalarında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Ayetlerde müşahede etmemiz istenen noktalar ise genelde şehadet âlemine dair konuları içermektedir.

¹³⁷ Lokman, 31/20.

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER İLİM DALLARINDA ÂLEM KAVRAMI

1) Hadis İlminde Âlem Kavramı

1. a) Hadislerde Âlem

Peygamber Efendimiz (sav)’den bize intikal eden hadisleri incelediğimizde âlem kelimesinin hadislerde nadiren tekil siğayla, çoğunlukla da cem’i siğayla, “âlemin” şeklinde ve *Rabbu’l-Âlemin* terkibiyle geçtiğini görmekteyiz.¹³⁸

Bu kullanımlarda herhangi bir açıklama bulunmaksızın ya âlem kelimesinin geçtiği bir ayetin tefsiri yapılırken zikredilmiş veya salt anlamıyla kullanılıp bu kelime hakkında herhangi bir tefsire yer verilmemiştir. Biz de incelediğimiz birkaç hadis-i şerifi buraya almakla iktifa edeceğiz:

1. Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cennette yüz derece vardır. Eğer bütün âlem bir derecede toplansa bu onlara (yeter de) artar.”¹³⁹
2. Allah Rasulü (s.a.v.) Ubey b. Ka’b’a dedi ki, “Allah bana, sana Kur’an okumamı emretti. Ubey: “Benim ismini Allah mı söyledi?” dedi. Peygamber Efendimiz: “Evet” dedi. Ubey: “Benim adım Âlemlerin Rabbi yanında anılmıştır.” deyip iki gözünden yaş geldi.¹⁴⁰
3. Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “ Hiçbir iyilik yapmamış bir adam ölmeden önce ailesine ‘öldüğümde beni yakın. Külümün yarısını karaya yarısını da denize serpin.’ demiş. Allah’a yemin ederim ki, Allah onu yakalarsa âlemlerden hiç kimseye yapmadığı azabı ona eder. Adam ölünce (ailesi) kendilerine emredilene yaptılar. Bunun üzerine Allah denize ve karaya emretti. Onlar da içlerindeki (külü) bir araya topladılar. Allah: “ Bunu niye yaptın?” dedi. O da: “ Ya Rabbi, sen daha iyi bilirsin ki, Senden korktuğum için öyle yaptım.” dedi. (Allah da kendisine duyulan korkudan dolayı) o adamı affetti.¹⁴¹

¹³⁸ Wensinck, *Mucemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Hadisi’n-Nebevi (Kütüb-i Tis’a)*, Matbaatu Beril fi Medineti London, 1962, IV, 64.

¹³⁹ Tirmizi, *Kitabu Sıfati’l-Cenne*, 2542.

¹⁴⁰ Buhari, *Kitabu Tefsiri’l-Kur’an*, 3.

¹⁴¹ İmam Malik, *Muvatta*, I, 240.

4. Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “ İnsanlar (kıyamet günü) âlemlerin Rabbinin huzuruna vardıklarında onların her biri kulaklarının yarısına kadar ter içinde kaybolacaktır.”¹⁴²
5. Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “ Rabbim (azze ve celle) bana içkiyi, kumarı, Kûbe(darbuka)yi ve şarkı söyleyen kadınları haram kıldı. Çünkü şarkıcı kadın (kötülüğe sevk etme bakımından) âlem içkisinin üçte biridir.”¹⁴³
6. Ebu Hureyre’den rivayet olundu ki, biri Yahudilerden, diğeri Müslümanlardan olmak üzere iki adam birbirlerine sövdüler. Müslüman, Muhammed(s.a.v.)’i âlemlere seçkin kılan Allah’a yemin ederim, dedi. Yahudi ise, Musa (a.s.)’yı âlemlere seçkin kılan Allah’a yemin olsun, dedi. Ve o anda Müslüman elini kaldırarak Yahudinin suratına bir tokat indirdi. Yahudi hemen Rasulullah (s.a.v.)’a giderek Müslümanla aralarında geçen haber verdi. Bunu üzerine Rasulullah (s.a.v.): “ Beni Musa’dan daha hayırlı çıkarmayın, çünkü insanlar ölecek ve ilk ayılan ben olacağım. Bakacağım ki, Musa arşın bir tarafından tutmuştur. Bilemem ölenler arasındaydı da benden önce mi dirildi, yoksa Allah’ın istisna ettiklerinden miydi?” buyurdular.¹⁴⁴
7. Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah (azze ve celle) sözlerden (hoşuna giden) dört tanesini seçmiştir. (Bu sözler): Subhanallah (Allahım, Sana hamdederek, seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim.), Elhamdulillah (Hamd, yalnızca Allah’a mahsustur.), La ilahe illallah (Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.), Allahu Ekber (Allah, en büyüktür.). Her kim Subhanallah derse, bu sözle ona yirmi sevap verilir ve ondan yirmi (küçük) günah silinir. Her kim Allahu Ekber derse, aynı şekilde bu sözle ona yirmi sevap verilir ve ondan yirmi (küçük) günah silinir. Her kim La ilahe illallah derse, aynı şekilde bu sözle ona yirmi sevap verilir ve ondan yirmi (küçük) günah silinir. Her kim de (zorlama olmadan) kendi iradesiyle, Elhamdulillahi Rabbi’l-Âlemin (Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.) derse, bu sözle ona otuz sevap verilir ve ondan otuz (küçük) günah silinir.”¹⁴⁵

142

Buhari, *Kitabu Tefsiri’l-Kur’an*, 1.

143

Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 422.

144

Müslim, *Kitabu’l-Fedail*, 160.

145

Ahmet b. Hanbel, a.g.e., III, 35

8. Ebu Mes'ud el-Ensari (r.a.)'den rivayete göre, şöyle demiştir: Bizler Sa'd b. Ubade'nin sohbetinde iken Peygamber (s.a.v.) çıkageldi. Beşir b. Sa'd Peygamber (s.a.v.)'e: Ey Allah'ın Rasulü, Aziz ve Celil olan Allah bizim sana salâvat getirmemizi emretti. Bu sebeple sana nasıl salâvat getirelim? Dedi. Rasulullah (s.a.v.) önce sustu. Bizler de keşke Rasulullah (s.a.v.)'e böyle bir soru sormasaydık, dedik. Sonra, şöyle salâvat getirin, buyurdu: “ Ey Allahım, Muhammed (s.a.v.)'e, O'nun soy, sop ve inanan yakınlarına; İbrahim (a.s.) ve O'nun soy sop ve yakınlarına rahmetinle muamele et. Ey Allahım, Muhammed (s.a.v.)'e, O'nun soy, sop ve inanan yakınlarını, İbrahim (a.s.)'in soy sop ve yakınlarını âlemlere mübarek kıldığın gibi mübarek kıl. Sen övülmeye layık ve şanı, şerefi yüce olansın. Selam da bildiğiniz gibidir.”¹⁴⁶
9. Amr b. Ebi Kurre'den rivayet olunmuştur ki; Huzeyfe Medayin'de idi ve Rasulullah(s.a.v.)'ın öfke halinde sahabilerden bazı kimseler için sarfetmiş olduğu sözleri (halka) aktardı. Bunları Huzeyfe'den dinleyenlerden bazıları da Selman'a gider, haber verir ve Huzeyfe'den duyduklarını ona anlatırlardı. Selman da “Huzeyfe söylediğini (benden) daha iyi bilir.”derdi. Sonra da Huzeyfe'ye gelip: “Senin sözlerini Selman'a anlattık. Seni ne tasdik etti, ne de tekzip etti.” derlerdi. Huzeyfe (bir gün) sebze tarlasında bulunan Selman'a varıp; “ Ey Selman, benim Rasulullah (s.a.v.)'tan duyduklarımı tasdik etmekten seni engelleyen (sebeup) nedir?” dedi. Hz. Selman da ona şöyle cevap verdi: “Gerçekten Rasulullah (s.a.v.) (bazen) öfkelenirdi ve öfkeli iken sahabilerden bazıları hakkında (bazı ağır) sözler söylerdi. Bazen de hoşnut olur ve hoşnutluk halinde sahabilerinden bazıları hakkında (güzel) sözler söylerdi. Artık sen Hz. Peygamberden her duyduğun sözü nakletmeye son vermiyor musun? (Eğer sen bu rivayetlere devam edersen) bazı kimseler(in kalbin)e bazı kimselerin sevgisini, bazı kimseler(in kalbin)e de bazılarının nefretini aşıyorsun ve neticede bazı anlaşmazlıkların ve bölünmelerin meydana gelmesine sebep olursun. Oysa sen Rasulullah (s.a.v.)'in bir hutbesinde: “Ben öfkeli iken ümmetimden herhangi bir kimseye sitem ya da beddua edersem (bu bir insanlık halidir) çünkü ben de âdemoğullarından biriyim. (Binaenaleyh) onların öfkeleniği gibi (bazen) ben de öfkelenirim.(Fakat Allah) beni âlemlere sadece rahmet için göndermiştir. (Bu sebeple ben rabbime: Ey

Allahım, ben ancak bir beşerim, Müslümanlardan herhangi birisine hak etmediği halde beddua ya da sitem edersem kıyamet gününde bunu onun için bir rahmet kıl (diye dua ettim. Rabbim de duamı kabul etti)” dediğini bilmektesin. Allah’a yemin olsun ki, ya bu sözlerine son verirsin ya da (bunu) Ömer’e mektupla bildireceğim, dedi.¹⁴⁷

Ele aldığımız hadislerde de görüldüğü üzere, âlem kelimesi hakkında hadislerde herhangi bir açıklayıcı bilgiye rastlamıyoruz. Zaten hadislerde bu konuda bir açıklama bulunsaydı, başka bir tefsir yapma girişimine de ihtiyaç olmazdı. Aslında bu kelimenin Hz. Peygamber (s.a.v.) veya Ashab-ı Kiram tarafından tefsir edilmeyişi kavramın her çağın anlayışına göre tefsir edilmesine ve kelimenin zaman içerisinde kendini yenileyip anlam alanına başka şeyleri de katarak genişlemesine yardımcı olmuştur.

1. b) Âlemin Sayısı ile İlgili Sahabe Sözleri:

Sahabeden, âlemlerin kaç tane olduğuyla ilgili çeşitli sözler vârid olmuştur. Bunları nakledip bir değerlendirmeye tabi tutacağız:

1. Ebu'l-Aliye'den rivayet olundu ki: “İnsanlar bir âlemdir, cinler bir âlemdir. Bunu dışında kalanlar on sekiz bin âlem veya on dört bin âlemdir.-ki o bu sayıda şüphe etmiştir.-Melekler dünyanın üzerindedir ve dünyanın dört zaviyesi vardır. Her zaviyesinde üç bin beş yüz âlem vardır ki, Allah onları kendisine ibadet için yaratmıştır.”¹⁴⁸
2. Cabir b. Abdullah şöyle rivayet etmiştir: “Hz. Ömer’in hilafeti yıllarından bir yıl, çekirgeler azaldı. Bunun sebebini araştırdı, hiçbir haber bildirilemedi. Bunu üzerine (Ömer) üzüldü. Bir atlıyı Yemen’e diğerini Şam’a, öbürünü de Irak’a yolladı, çekirgenin görülüp görülmediğini araştırmalarını istedi.-Cabir der ki,- Yemen yönüne giden atlı Ömer’e geldi, bir avuç çekirge getirdi ve huzuruna döktü. O bunu görünce tekbir getirdi ve sonra şöyle dedi: Rasulullah(s.a.v.)’tan duydum ki, şöyle diyordu: Allah bin ümmet yaratmıştır. Altı yüzü denizde, dört yüzü karadadır. Bu ümmetlerden ilk helak olanı

¹⁴⁷ Ebu Davut, *Kitabu’s-Sehv*, 4659.

¹⁴⁸ İbn Kesir, a.g.e., I, 43; Taberî, a.g.e., I, 49.

çekirge ümmetidir. O helak olunca ipi kırılmış dizi gibi diğerleri de ard arda gelir.¹⁴⁹

3. İbn Ebi Hatim'den rivayet olundu ki: Âlemler bin ümmettir. Altı yüzü denizde, dört yüzü de karadadır.¹⁵⁰
4. Vehb b. Münebbih'ten rivayetle: Allah'ın on sekiz bin âlemi vardır. Dünya da bunlardan biridir.¹⁵¹
5. Ebu Said el-Hudri'den rivayet olundu ki: Yüce Allah'ın kırk bin âlemi vardır. Doğusundan batısına kadar dünya bir âlemdir.¹⁵²
6. Mukatil b. Süleyman'dan rivayetle: Âlemler seksen bin tanedir. Kırk bin tanesi karada, kırk bin tanesi de denizedir.¹⁵³
7. Ebu Kâ'b'den rivayet olundu ki: On sekiz bin melek âlemi vardır. Bunlardan dört yüz veya beş yüzü doğuda, bir o kadarı batıda, bir o kadarı da üçüncü ve dördüncü katmandadır. Bu meleklerle beraber sadece Allah'ın bileceği kadar da yardımcı melekler vardır.¹⁵⁴
8. Said b. Müseyyeb'den rivayetle: Allah'ın bin âlemi vardır. Altı yüzü denizde, dört yüzü ise karadadır.¹⁵⁵

İbn Kesir bu rivayetleri eserine almakla birlikte bazıları için 'garip bir söz' demiş, bazılarını ise rivayet zinciri bakımından zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶ Bu rivayetlerin sıhhati konusunda söz söyleme yetkisini Hadis tahrir ve tenkitçilerine bırakıp mana bakımından rivayetleri değerlendirecek olursak, hepsinin bir yorumdan ibaret olup kesinliğinin tartışmaya açık olduğu, doğru olup olmadıklarının ise sadece Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁴⁹ İbn Kesir, a.g.e., I, 43-44; Suyutî, a.g.e., I, 34.

¹⁵⁰ İbn Kesir, a.g.e., a.y.; Suyutî, a.g.e., a.y.

¹⁵¹ İbn Kesir, a.g.e., a.y.; Suyutî, a.g.e., a.y.; Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *Camîu'l-Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Alemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, I, 138.

¹⁵² İbn Kesir, a.g.e., 44; Kurtubî, a.g.e., a.y.

¹⁵³ İbn Kesir, a.g.e., 44; Kurtubî, a.g.e., a.y.

¹⁵⁴ Suyutî, a.g.e., a.y.

¹⁵⁵ İbn Kesir, a.g.e., a.y.

¹⁵⁶ İbn Kesir, a.g.e., 43-44.

2) Kelam İlminde Âlem Kavramı

İslam kelamcıları âlemi Allah'ın varlığının delillerinden saymış ve özellikle âlemin sonradan yaratılmış olduğunun ispatıyla ilgilenmişlerdir. Bu konuda rakip fırkalar dahi aynı geleneği takip etmişlerdir. Özellikle Mutezile ve Ehl-i Sünnet kelamcıları söz konusu tabiat felsefesi olduğunda dikkat çeken bir fikir birlikteliği sergilemişlerdir. Her iki kelam ekolü meşşai felsefenin âlem tasavvurunun aksine boşluk fikrini savunmuş, madde-suret ilişkisine karşı çıkmış, atomculuk anlayışını benimsemiş ve tabii determinizmi şiddetle reddedip oluşun her safhasında Allah'ın yaratma fiilini ön plana çıkarmışlardır. Daha genel bir karşılaştırmayla şöyle söylenebilir ki, kelam atomculuğu âlem ve âlem ötesi gerçeklik arasındaki süreksizlik esasına dayanırken meşşai model sonlu ile sonsuz arasındaki sürekliliği esas almıştır.¹⁵⁷

Tabiatı sistemli olarak izah etmeye çalışan ilk Müslüman düşünürlerden mutezili kelamcı Ebu'l-Huzeyl el-Allaf (ö. 226/841)'a göre âlem atomlarda oluşmuştur ve değişkendir. Atomlar üç boyuttan yoksun basit varlıklardır. Varlığın bölünemeyen en basit parçası **cüz lâ yetecezzâ**'da, yani atomda son bulur. Bu basit cevherler birbirleriyle bitişip terkipler oluşturur veya birbirlerinden kopup ayrılırlar. Yani atomlar hareket ve sükûn halindedirler, atomların hareket ile bitişmeleri halinde *oluş* (kevn), birbirlerinden ayrılmaları ile de *bozuluş* (fesad) meydana gelir. Bu özellikler atomların bizatihi özellikleri değildir. Onları hareket ettirip durduran Allah'ın iradesidir. Bu ilahi irade fikri kelam âlimlerinin atomcu âlem fikri ile Grek filozof Demokrit'in atomculuğunu birbirinden ayıran en önemli noktadır. el-Allâf ve mutezile kelamcılarının amacı ilahi iradeyle sınırlı ve hâdis bir birim elde etmek ve böylece atomların toplamından meydana gelen varlıkların da sonlu olduğunu ortaya koymaktır.¹⁵⁸

Ehl-i Sünnet kelamcılarına göre de âlem cevher ve arazlardan meydana gelmiştir. Arazlar cevhere bağlı ve değişmeye açık özelliktedir. Atomların kalıcı ve sabit özellikleri yoktur. Âlemde var olan her şey atomlardan müteşekkil olduğu gibi zaman ve mekân da atomlardan meydana gelmiştir. Zamanın bölünemeyen en küçük parçasına

¹⁵⁷ Bolay, Süleyman Hayri, "Âlem mad.", *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 1989, II, s.359; Daha geniş bilgi için bkz. Razî, Fahreddin, *el-Erbain fî Usulî'd-Din*, Mektebetü'l-Külliyyati'l-Ezheriyye, Kahire, trsz., s.19-73.

¹⁵⁸ Bolay, a.g.e., s. 359-360.

“an” denilir. Mekân ise geometrik noktalar şeklinde tasavvur edilen atomlar toplamıdır.¹⁵⁹

Ehl-i Sünnet kelimcilerinin yaptığı bir başka ayrıma göre ise âlem a’yan ve a’razlardan oluşur. A’yan’ın basit olanlarına cevher (atom), mürekkep olanlarına ise cisim demişlerdir. Bir varlığa cisim denilebilmesi için en az iki cevherden oluşması gerekir. A’razlar ise kendi başına var olamayıp başkasını varlığıyla kaim olan, devamlı olmayan şeylerdir.

Kelamcılara göre hâdis olan a’razlar olmadan aynlar da cismani planda var olamadığı için bunların ezeli olduğu düşünülemez. Çünkü aynlar a’razlardan önce var olsaydı, a’razlardan ayrı var olmaları gerekirdi. Hâdis olandan önce var olamayanın kendisi de hâdistir. Öyleyse aynlar da sonludur ve varlığı bizzat kendinden olamaz. Onun varlığıyla yokluğu aklen eşittir; bu iki ihtimalden birini tercih edecek bir Muhdis’e ihtiyaç vardır ki, o da Vacibu’l-Vücud olan Allah’tır.¹⁶⁰

Kelamcılar âlemin sonradan yaratılmış (hâdis) olduğunu, kadim olmadığını ispatla Allah’ın varlığını ispatlama yoluna gitmişlerdir. Buradan hareketle âlemi “Allah’ın dışında kalan, var olmak için bir Yaratıcıya muhtaç olan her şey” olarak tarif etmişlerdir.

3) Tasavvuf İlminde Âlem Kavramı

Kelamcılar âlemin yaratılmış olduğunu, İslam filozofları ise kadim olduğunu savunmuşlardır. İlk sufilerde böyle bir düşünce olmayıp kelamcılarla aynı görüşleri paylaşırlarken daha sonra gelen mutasavvıflar bu iki görüşü uzlaştırmaya çalışmışlardır.¹⁶¹ Bu yaklaşımın kaynağı geniş ölçüde felsefe, özellikle Yeni Plâtonculuk olmuştur.¹⁶²

Gazzali’den itibaren mutasavvıfların âlem anlayışı değişmiş ve bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Hatta aynı müellif eserlerinde âlemi farklı şekilde tasnif ve

¹⁵⁹ Bolay, a.g.e., a.y.

¹⁶⁰ Bolay, a.g.e., a.y.; Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sabunî, Nureddin, *Maturidiyye Akaidi*, (terc. Bekir Topaloğlu), DİB yay., trsz., s.61-63; Keskin, Halife, *İslam düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, Umut matbaacılık, İstanbul, 1996, s. 69-87; Karadağ, Çağfer, *Bakillâni’ye göre Allah ve Âlem Tasavvuru*, Arasta yay., Bursa, 2003, s. 23-61; Düzgün, Şaban Ali, *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Akçağ yay., Ankara, 1998, s.1-115.

¹⁶¹ Uludağ, Süleyman, “Âlem mad.”, *TDV İslam Ansk.*, II, 360.

¹⁶² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kobalcı yay., İstanbul, 2002, s.110.

tasvir etmiştir. Mesela Gazzali İhyau Ulumi'd-Din ve Mişkâtul-Envar isimli eserlerinde âlemi farklı şekillerde tasnif etmiştir.¹⁶³

Vahdet-i vücud esasına dayanan İbnu'l-Arabî âleme Allah'ın sureti, Allah'a da âlemin ruhu olarak bakmış ve âlemi mutlak ve biricik varlık olan Allah'ın varlığının çeşitli tecellilerinden biri olarak görmüştür. İbnu'l-Arabî'ye göre âlem her an yaratılmakta ve yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. O buna “*el-halku'l-cedid*” adını verir. Bu anlamda yaratma sürekli bir tecelliden ibarettir. Bu tecellinin farklı dereceleri ise beş âlemi meydana getirir.¹⁶⁴ Buna hazarat-ı hamse denir ki, bu beş mertebe şöyledir:

1. Ulûhiyet mertebesi
2. Ruhlar mertebesi
3. Misal âlemi
4. Cisim âlemi
5. İnsan-ı kâmil¹⁶⁵

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığından söz edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddi âlem, bu yolla bilinmeyen manevi âlem ve bu ikisi arasında köprü vazifesi gören âleme de berzah âlemi denir.

Maddi ve manevi âlemler, yapılarına göre cismani- ruhani; şeffaflıklarına göre kesif- latif; kaynaklarına göre zulmani- nurani; idrak edilir olup olmadıklarına göre şehadet- gayb; derecelerine göre de sufli- ulvi gibi isimler alırlar.¹⁶⁶

İnsanı küçük âlem, kâinatı ise büyük insan diye isimlendiren İbnu'l-Arabî'den itibaren kullanılan bu ayrıma göre kâinatta var olan her şeyin benzeri insanda da mevcuttur.¹⁶⁷

Mutasavvıflara göre âlem çok geniştir. Öyle ki, Allah'ın yeryüzünden ve burada yaşayan insanlardan haberleri olmayan yaratıkları mevcuttur. Tasavvufi eserlerde bu genişliği ifade etmek için 18.000 veya 360.000 âlemin varlığından söz edilir ki, bu tür

¹⁶³ Uludağ, a.g.e., II, 360.

¹⁶⁴ Uludağ, a.g.e., a.y.

¹⁶⁵ Ağırakça, Ahmet, “Âlem mad.”, *Şamil İslam Ansk.*, II, 148-149; Ayrıca bkz. Kâşânî, Kemaluddin Abdurrezzak, *Letaifu'l-İ'lam fi İşarati Ehl-i İman*, trs., s.386-388.

¹⁶⁶ Uludağ, a.g.e., a.y.

¹⁶⁷ Uludağ, a.g.e., a.y. ; Ağırakça, “Âlem mad.” *Şamil İslam Ansk.*, II, 150.

ifadelerin kaynağında daha önce ele alıp incelediğimiz ve sıhhati konusunda şüphelerin var olduğu sahabe sözleri mevcuttur.

Bazı âlimler ise mutasavvıfların âlem hakkındaki görüşlerinin Yunan felsefesi menşeli olduğunu ve bu görüşlerin filozoflardan alındığını ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁸

İnsanda bulunan bilinmeyene duyulan merak duygusu âlemin yaratılışı, genişliği gibi konularda yoğunluk kazanmaktadır. Bu konuda kaynaklarımızda net bir bilginin olmayışı ve diğer düşünce sistemlerinin bu konularla ilgili değerlendirmeleri Müslüman düşünürleri de bu konuda etkilemiştir.

4) Felsefe İlminde Âlem Kavramı

8. ve 9. yüzyıllarda başka dillerden Arapçaya yapılan tercüme faaliyetleriyle İslam bilginleri Grek filozof ve bilginlerinin kozmolojiye dair görüşlerinden haberdar olmuş ve bu görüşlerden etkilenmişlerdir. Özellikle metafizik, psikoloji ve ahlak alanlarında İslam felsefesini etkileyen Eflatun, İslam kozmolojisinin oluşumuna da çok büyük katkıda bulunmuştur. Kindi ile başlayan “*akledilir âlem- duyulur âlem*” ayırımına ilham veren Eflatun’un “*İdeler âlemi- gölgeler âlemi*” ayırımı ve yine Eflatun’un âlemi de insan gibi ruh ve cisimden müteşekkil sayması ile “*âlem ruhu*” kavramı İslam kozmolojisinde önemli bir hareket prensibi olarak yer edinmiştir.¹⁶⁹ İslam dünyasına *es-Sema ve'l-Âlem* şeklinde birleştirilerek tercüme edilen ve İslam kozmolojisinin Helenistik kaynakları arasında yer alan *De Caelo* (gök hakkında) ve *De Mundo* (âlem hakkında)’ın yazarı Aristo’nun **ay-altı âlem ve ay-üstü âlem** ayırımı da Müslüman filozofların âlem tasavvurlarına etki etmiştir.¹⁷⁰

Aristo’ya göre, ay-altı âlem oluş ve bozuluş, yani kevn ve fesad âlemdir. Ay-üstü âlem ise beşinci unsur olan “*esir*”den meydana gelmiştir ve bu nedenle onlarda değişme, başkalaşma ve bozulma olmaz.¹⁷¹ Âlemin en dışında **İlk muharrik**’in hareket ettirdiği birinci gök, en içte ise hareket etmeyen yer küresi bulunur.¹⁷² Aristo’nun kozmoloji alanındaki bu teorilerinin Müslüman filozoflarca genellikle benimsendiğini

¹⁶⁸ Uludağ, a.g.e., a.y.

¹⁶⁹ Bolay, a.g.e., s.357.

¹⁷⁰ Bolay, a.g.e., a.y.

¹⁷¹ Kaya, Mahmut, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin yay., İstanbul, 1983, s. 148-151.

¹⁷² Kaya, a.g.e., a.y.

görmekteyiz. Ancak âlemin ezeli ve ebedi oluşuyla ilgili düşünceleri kabul görmeyip değiştirilmiştir.¹⁷³

Âlemin yaratılmış olduğu fikrine karşı olan Aristo'dan etkilenen Müslüman filozoflar İslam inancıyla çatışmayan alternatif modeller geliştirmeye başladılar. Bunda Yeni Eflatuncuların etkisi küçümsenemez. Yeni Eflatuncu fikirler özellikle İslam düşüncesindeki “*sudûr*” teorisi modelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷⁴

Klasik İslami kaynaklarda ilk Müslüman filozof olarak tanıtılan Kindi, yoktan yaratma fikrini sonuna kadar savunmuştur. Ona göre, ezeli varlık cismani olamaz ve değişime uğramaması gerekir. Âlem ise, cismanidir ve sürekli değişim halindedir. O halde âlem ezeli değildir. Zaman ve hareket gibi unsurlarla ilintili olarak değişen âlem ebedi de değildir ve yoktan var edilmiştir.¹⁷⁵

İslam düşüncesinde ilk defa Farabi'nin dillendirdiği ve İbn Sina'nın son şeklini verdiği *sudûr* teorisine göre varlık vacip (zorunlu) ve mümkün diye ikiye ayrılır. Yaratma ise bir akletme faaliyeti olup “*birden ancak bir sâdır olur.*” prensibine dayandırılır. Sudûr, âlemin yüce ve kemal sahibi zorunlu varlıktan (*vacibu'l-vücud*, Allah) belli bir düzenle ve devamlı olarak taşması, bu yolla zorunlu varlığın kendisinden başka varlıklar meydana getirmesidir.¹⁷⁶

Bu şekilde Allah'tan ilk taşan şey kendini akleden **ilk akıl**dır. Özü itibariyle mümkün olan bu akıl zorunlu varlığa nispeti münasebetiyle vaciptir. Ama içindeki mümkünlik özelliği sebebiyle kendisinde çokluk da bulunur. İlk aklın kendi üstündeki prensibi akletmesi ikinci aklın sudûruna yol açar. Kendi mümkün özünü akletmesiyle de **ilk felek** meydana gelir. İkinci aklın da aynı şekilde kendi üstündeki prensibi akletmesiyle üçüncü akıl; kendindeki mümkünliği fark etmesiyle de ikinci felek meydana gelir. Bu durum, ay-altı âlemi yöneten **onuncu akıl** ve **dokuzuncu feleğin** sudûruna kadar devam eder. Böylece on akıl ve dokuz felek bir dizi akletme faaliyeti sonucu meydana gelmiş olur. Buna göre, yaratma süreci aynı zamanda bir akletme sürecidir ve daha üstteki varlık mertebelerinin akletmesiyle daha alttakiler oluşmuştur. Bahsi geçen semavi akıllar aynı zamanda teolojik bir kavram olan meleklerle tekabül eder. Nitekim **faal akıl** olarak da bilinen **onuncu akıl** İslam felsefesinde **Ruhu'l-Kudûs**

¹⁷³ Kaya, a.g.e., a.y.

¹⁷⁴ Bolay, a.g.e., s. 358.

¹⁷⁵ Bolay, a.g.e., a.y.; Ayrıca bkz. Kindi, *Felsefi Risaleler*, (çev. Mahmut Kaya), İz yay., İstanbul, trsz., s.77-92.

¹⁷⁶ Bolay, a.g.e., a.y.

yani **Cebraîl**dir ve vahyin aracıdır. Ayrıca ay-altı âlemdeki kevn ve fesadı düzenlemek de yine faal aklın görevleri arasındadır.¹⁷⁷ Böylece Âlemin bu semavi bölgesi **ay feleği** ile oluş bozuluş âleminde ayrılır. Söz konusu modelde semavi âlem sekizi Batlamyus sisteminden alınan, diğeri ise Müslüman astronomlar tarafından eklenen atlas feleği olmak üzere dokuz felekten müteşekkildir. Bu feleklerin her biri bir veya bir grup melek tarafından yönetilir. Burada Aristo'nun en dıştaki feleği harekete geçiren **ilk muharrikine** karşılık, feleklerin hepsini aynı anda hareket ettiren bir tanrı anlayışı söz konusudur.¹⁷⁸ Ay-altı âlem her biri belirli tabii niteliklere sahip dört unsurdan meydana gelmiştir. Bu dört unsur çeşitli şartlar altında farklı haller kabul eden aynı maddedir. Bu nedenle sürekli birbirlerine dönüşürler. Ancak bu değişimler bağımsız ve kendiliğinden değildir. Onların hepsi ay-altı âlemi yürütmekle görevli onuncu (faal) akıl tarafından meydana getirilir. Böylece akıllar ve nefislerden oluşan ve metafizik ve fizik âlemdeki bütün değişiklikleri kontrol ettiği bir âlem tasavvuru oluşmaktadır.¹⁷⁹

İslam meşşai filozoflarının ortaya koyduğu bu âlem tasavvuru İslam düşünce sistemiyle örtüşmemekte, bazı noktalarda ise aykırı düşmektedir. Özellikle âlemde boşluk olmadığını iddia ettikleri, atomu reddettikleri ve tabii determinizmi savundukları için Kelamcılar tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmışlardır. Bunların başında XI. Yüzyıl İslam düşünce tarihinin önemli kavşaklarından sayılan İmam Gazzali gelmektedir. Gazzali, İbn Sina ve Farabi'nin bu teorilerini Tehafütu'l-Felâsife adlı eserinde yerden yere vurmuş, hatta bu filozofları düşüncelerinden dolayı tekfir etmiştir. Gazzali'nin bu eserine İbn Rüşd Tehafütu't-Tehafüt adlı eseriyle karşılık vermeye çalışmışsa da Gazzali ve kelamcılara yöneltilen tenkitler Sünni kelamın hâkimiyeti karşısında cılız kalmıştır.¹⁸⁰

Özetlemeye çalıştığımız bu teoriler yığını yukarıda da değindiğimiz insani merakın tabii bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine âlemin yaratılışı noktasında yoğunlaşan bu anlama ve anlamlandırma çabası zaman zaman insanı daha da çetrefilli yollara sürüklemektedir. Yaratılış süreci ve genişliği hakkında hala net bir bilgiye sahip olamadığımız âlem günümüzde de cazibe merkezi olmaya ve birçok ilim dalı tarafından araştırmalara konu olmaya devam ediyor.

¹⁷⁷ Bolay, a.g.e., a.y.

¹⁷⁸ Bolay, a.g.e., a.y.

¹⁷⁹ Bolay, a.g.e., a.y.

¹⁸⁰ Bolay, a.g.e., s. 359.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de âlem kelimesinin sahip olduğu anlam alanını tespit etmeye çalıştığımız bu araştırmamızda öncelikle âlem kelimesinin lügat ve ıstılah anlamlarını ortaya koymaya çalıştık. Buna göre, âlem kelimesinin ilim ya da alamet kökünden türediği yönünde iki farklı görüşün var olduğunu gördük.

İstilahî kullanımıyla ilgili tek bir manadan söz edemediğimiz âlem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de ise yetmiş üç defa daima çoğul olarak geçmektedir. Bu kullanımların kırk ikisinde ise 'rabbu'l-âlemin' terkihiyle kullanıldığını gördük.

Anlam bakımından ise âlem kelimesinin Kur'an'da insanlar ve cinler, bütün yaratılmışlar, mü'minler, Yahudi ve Hıristiyanlar, zamanın insanları, yabancılar, misafirler, Hz. Nuh'tan sonra yaşamış mü'minler ve insanlar olmak üzere sekiz ayrı anlamda kullanıldığını tespit ettik. Âlem kelimesinin kullanıldığı bu sekiz anlam alanını belirledikten sonra her bir anlamla ilgili ayetleri ele alıp çeşitli tefsirlerden yararlanmak suretiyle yorumlamaya çalıştık. Genelde klasik tefsirlerden yararlandığımız araştırmamızda yukarıda belirttiğimiz sekiz anlam alanına dair çok farklı ve ayrıntılı bilgilere rastlamadık. Bu noktada müfessirlerin âlem kelimesinin geçtiği ayetleri bir tefsire tabi tutmadan doğrudan naklettiklerini gördük. Fakat nadir de olsa rastladığımız orijinal yorumlar bu sekiz anlam alanının Kur'an ayetlerinde mevcut olduğunu ispat etme noktasında bize yol gösterdi. Netice olarak, âlem dendiğinde bütün yaratılmışlar ya da Allah'ın dışında kalan her şey (masiva) akla gelmektedir. Kur'an ayetleri de genelde bu anlam üzerinden okunmakta ve yorumlanmaktadır. Fakat biz bu çalışmamızda âlem kelimesinin, bizim bildiğimiz anlamının yanı sıra, zaman zaman özel anlamlara hasredilip anlam alanının daraltıldığını da gördük.

Âlem kavramının semantik analizini yaparken onun anlam alanına giren diğer Kur'anî kavramlara da değinmek suretiyle âlem kavramının sınırlarını belirlemeye çalıştık. Bu doğrultuda Semavat ve'l-Arz, Melekût, Felek, Arş, Kürsi gibi kavramları ele alıp inceledik. Bu inceleme sonucu bu kavramların âlem kelimesinin anlam alanıyla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olduğunu, her birinin topyekûn yaratılış sahası dediğimiz âlem içerisinde bir yere sahip olduğunu gördük.

Daha sonra, Kur'an-ı Kerim'e göre âlemin yaratılışı konusuna değinmeye çalıştık. Kur'an ayetlerinde âlemin yaratılış sürecinin belirgin olmadığını, yaratmadan bahseden ayetlerin ise, daha çok yüce bir yaratıcının varlığını ispata yönelik olduğunu gördük. Ayrıca yaratma ile ilgili ayetlerde doğrudan âlem lafzının zikredilmediğini,

bunun yerine yeryüzü ve gökler ve bunlara dâhil olan diğer varlık kategorileri ve güneş, ay ve yıldızların yaratılışına dair konulardan bahsedildiğini müşahade ettik.

İkinci bölümde ise, âlem kavramının diğer ilim dallarındaki kullanımlarını ele aldık. İlim dalları arasından hadis, kalam, tasavvuf ve felsefeyi tercih ettik. Nitekim âlem konusunun bu ilim dallarında önemli bir yere sahip olduğunu bu konuda birçok tartışma yapılmasından ve âlemin yaratılışı ile ilgili birçok teorinin öne sürülmesinden anlayabiliriz.

Hadis ilmindeki kullanımına âlem kelimesinin hadislerden bir kısmını incelemek suretiyle yer verdik. İncelediğimiz hadislerde âlem kelimesinin genelde ‘rabbu’l-âlemin’ terkihiyle çoğul olarak, bazen de tekil olarak kullanıldığını gördük. Fakat bu kullanımların hiçbirinde, ayetlerde de olduğu gibi, âlemin içeriği, genişliği, nasıl yaratıldığı gibi konulara rastlamadık. Âlemlerin sayısından bahseden sahabe sözlerini de ayrı başlık altında incelemeyi uygun gördük. Bu incelememiz neticesinde bu sözlerin âlemin büyüklük ve genişliğini ifade etmek için söylenmiş, hiçbir sağlam nassa dayanmayan şahsi yorumlar olduğunu söyleyebiliriz.

Âlem kelimesinin kalam ilminde ise, Allah’ın varlığının delili olarak görüldüğünü ve bu nedenle kalamcılarının onun sonradan yaratılmış olduğunu ispatlamak adına birçok delil öne sürdüklerini gördük.

Tasavvufta ise âlem tıpkı kalamda olduğu gibi Allah’ın varlığının bir delili olarak görülmüştür. İlk dönemlerde kalamcılarla aynı görüşlere sahipken daha sonraları filozofların âlem hakkındaki görüşlerinden etkilenmeleri neticesinde Allah-âlem ilişkisinin özellikle İbn Arabî’den sonra farklılaştığını görmekteyiz. Vahdet-i vücud esasına dayanan İbn Arabî âleme Allah’ın sureti, Allah’a da âlemin ruhu olarak bakmış ve âlemi mutlak ve biricik varlık olan Allah’ın varlığının çeşitli tecellilerinden biri olarak görmüştür.

Âlemin felsefedeki kullanımına geldiğimizde ise, yine âlemin yaratılış sürecini anlam adına birçok tasavvurun geliştirildiğini görmekteyiz. Daha önce de değindiğimiz gibi, İslam kaynaklarında bu tür bilgilerin yer almayışı ve diğer düşünce sistemlerinin bu konudaki açıklamaları Müslüman düşünürleri de etkisi altına almış, onları İslami düşünceyle çelişen bu tasavvurları İslami bir kimliğe kavuşturmaya itmiştir. İlk defa Farabi tarafından dillendirilen, İbn Sina tarafından da sistemli hale getirilen sudûr teorisi bile bu anlamda bazı Müslüman düşünürler tarafından çok ağır tenkitlere maruz kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Marife, 4.baskı, Beyrut, 2003.
- Abdullah b. Abbas, *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, (tah. Ebu Tahir Muhammed b. Yakub Firuzâbâdi), trs.
- Ağırakça, Ahmet, Âlem mad., *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil yayınevi, İstanbul, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay, İstanbul 1992.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Atik, M. Kemal, "küresi" mad., *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı yay., Ankara, 1997.
- Aydınlı, Yaşar K., "melekut mad.", *Şamil İslam Ansk.*, Şamil yayınevi, İstanbul, 2000.
- Aydüz, Davut, *Kısa Surelerin Tefsiri*, Işık Akademi yay., İstanbul, 2007, 12.baskı.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Âlem mad.", *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, (İht. M. Ali Sabunî), Damla yay., İstanbul, 1995.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim Meal-i Kerim (Tefsirli Meal)*, Risale yay., İstanbul, 1996.
- Damiğânî, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Vücuuh ve'n-Nezair li elfazi Kitabillahi'l- Aziz*, Kahire, 1995.
- Doğan, D.Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara, 2001.
- Duman, M.Zeki, *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzulüne göre Tefsiri)*, Fecr yay., Ankara, 2006.
- Düzgün, Şaban Ali, *Nesefî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Âlem İlişkisi*, Akçağ yay., Ankara, 1998.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşas el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul 1992.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacu'l-Luğati ve Sihahu'l-Arabiye*, Daru'l-ilm lil Melayin, 3.baskı., Beyrut, 1984.

- el-Mahallî, Celaluddin Muhammed b. Ahmet, Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim li'l-İmameyni'l-Celaleyn*, Çağrı yay., İstanbul, trs.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (Meal-Tefsir), (Terc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret yay., İstanbul, 1999.
- es-Sabunî, Nureddin, *Maturidiyye Akaidi*, (terc. Bekir Topaloğlu), DİB yay., trsz.
- Gazalî, Muhammed, *Kur'an'ın Konulu Tefsiri*, (terc. Şahin Güven, Ekrem Demir), Şura yay, İstanbul, 2000.
- Güven, Şahin, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge yay., İstanbul, 2005.
- Hayber, Abdulkadir, *Yeni Türkçe Lugat*, TDK yay., Ankara, 2004.
- İbn Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman, *Nüzhetu'l-Â'yuni'n-Nevazir fi İlmi'l-Vücuḥ ve'n-Nezair*, (tah. Muhammed Abdulkerim Kazım er-Razî), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987.
- İbn Kesir, Ebu Fidai İsmail, *Muhtasar Tefsiru İbn Kesir*, (İht. ve tahk. M. Ali Sabunî), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2007.
- İbn Kesir, Ebu Fidai İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Endelus, Beyrut, 1966.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b.Mükerrem, *Lisanu'l-Arabi'l-Muhit fi'l-Luḡa*, Daru's-Sadîr, Beyrut, trsz.
- İmam Kuşeyrî, *Letaifu'l-İşârât*, (Tahk. İbrahim Beyunî), Mısır, 1981.
- İsfahanî, el-Huseyn b. Muhammed Maruf b. Ragıb, *el-Müfredatü fi Garibi'l-Kur'an*, Mektebetu'l-İnculi'l-Mısriyye, 1970.
- İsfahanî, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 3. baskı, 2001.
- İzmirli, İsmail Hakkı; Miras, Kamil; Doğrul, Ömer Rıza; Edip, Eşref; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, Âsâr-ı İlmiye kütüp. Neş., İstanbul, 1941.
- Karadaş, Çağfer, *Bakillâni'ye göre Allah ve Âlem Tasavvuru*, Arasta yay., Bursa, 2003.
- Kâşânî, Kemaluddin Abdurrezzak, *Letaifu'l-İ'lam fi İşarati Ehl-i İman*, trs.
- Kâşânî, Muhammed b. Murtaza, *Tefsiru'l- Muin*, (Tahk. Hüseyin Derkâhi), Matbaatu Behmin, trs.

- Kaya, Mahmut, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin yay., İstanbul, 1983.
- Keskin, Halife, *İslam düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*, Umut matbaacılık, İstanbul, 1996.
- Kindî, *Felsefî Risaleler*, (çev. Mahmut Kaya), İz yay., İstanbul, trsz.
- Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *Camîu'l-Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Alemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed Ahmed, *Camîu'l-Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-İhya, Beyrut, 1985.
- Kurtubî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endelusi, *Muhtasar Tefsiru'l-Kurtubî*, (İht. ve tahk. Bessam b. Abdulmubdi), Daru İbn Kesir, Beyrut, 2006.
- Kutluer, İlhan, "Felek mad.", *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 1995.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Ferec Cemaluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, *Zadu'l-Me'sir fi İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'l-İslamiyye, 4. baskı, Beyrut, 1987.
- Mevdudî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan yay., İstanbul, 1996, 2. baskı.
- Mukatil b. Süleyman, *El-Vücuḥ ve'n-Nezair*, (haz. Ali Özek), İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, (tah. Abdullah Mahmut Şehati), Mısır, 1963.
- Mustafa, İbrahim; ez-Ziyad, Ahmed Hasan; Abdulkadir, Hamid; el-Neccar, Muhammed Ali, *Mucemu'l-Vasit*, Çağrı Yay., İstanbul, 1996.
- Müslim, b. El-Haccac, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul 1992.
- Neysaburî, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed Hayri, *Vucuhu'l-Kur'an*, (tah. Necef Arşı), Mecmau'l-Buhusi'l-İslamiyye, H. 1422.
- Özsoy, Ömer; Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an* (Sistemantik Kur'an Fihristi), Fecr yay., Ankara, 2004, 7. baskı.
- Razî, Fahreddin, *el-Erbain fi usuli'd-Din*, Mektebetu'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire, trsz.
- Razî, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-gayb*, (terc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Akçağ yay., Ankara, 1988, 1. baskı.

- Sabunî, Muhammed Ali, *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 2004.
- Sami, Şemseddin, *Kamus-i Türkî*, Dersaadet İkdâm matbaası, trs.
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001.
- Suyutî, Abdurrahman b. Kemal Celaluddin, *Tefsiru Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- Taberî, Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1986.
- Tehanevî, Abduddaif Muhammed Ali b. Şeyh Ali b. Kadi, *Kâşif Istilahatu'l-Funun*, Daru's-Sadîr, Beyrut, trs.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul 1992.
- Tuna, Taşkın, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi yay., İstanbul, 2005.
- Türkçe Sözlük*, TDK yay., 8. baskı., Ankara, 1988.
- Uludağ, Süleyman, "Âlem mad.", *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 1989.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kobalcı yay., İstanbul, 2002.
- Ulutürk, Veli, *Kur'an Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, Yeni Akademi yay., İstanbul, 2007.
- Wensinck, *Mucemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevi (Kütüb-i Tis'a)*, Matbaatu Beril fi Medineti London, 1962.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ yay., Ankara, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Kürsi mad.", *TDV İslam Ansk.*, TDV yay., Ankara, 2002.
- Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam yay., trs.
- Yıldırım, Suat, *Fatiha ve En'am Sureleri Tefsiri*, Işık yay., İzmir, 1993.
- Zebidî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tacu'l-Arus min Cevahiru'l-Kamus*, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, h.1306.
- Zekzukî, Muhammed Hamid, *Mevsuatu'l-İslamiyyetu'l-Amme*, Kahire, 2001.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki'l-Tenzil ve Uyunu'l-Ekavil fi Vucuhi'l-Te'vil*, Daru'l-Marife, Beyrut, trs.

ÖZGEÇMİŞ

1982 Malatya doğumlu, 1999 Malatya İmam Hatip Lisesinden mezun oldum. 2000 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandım. 2004 yılında “Rahman Süresi’nin Razi ve Elmalılı Tefsirlerinden Karşılaştırılmalı Bilimsel Tefsiri” adlı bitirme ödevi ile mezun oldum.

2005 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalında yüksek lisans yapmaya hak kazandım. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Malatya Müftülüğüne bağlı Kur’an Kursunda 5 yıldır görev yapmaktayım.